

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему
«УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ
ПАРЛАМЕНТАРЯ»

Студентки 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне управління
та адміністрування» освітньо-професійної
програми «Парламентаризм та парламентська
діяльність»

Битюцької Ірини Олександрівни

Науковий керівник
к.пол.н., доц. Рейтерович Ігор Вячеславович

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студентка

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від 08/12/2023 р., протокол № 14

Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Битюцька І.О. Удосконалення механізму формування іміджу парламентаря. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Визначено наукові підходи до вивчення поняття парламентаризму. Розкрито парламентаризм і його складові у сучасній науці. Розглянуто парламентаризм як втілення народного суверенітету. Проаналізовано генезу парламентаризму в Україні. Досліджено специфіку парламентаризму як інституту демократії у сучасній Україні. Розглянуто інформаційно-аналітичні ресурси щодо розвитку сучасного парламентаризму. Розглянуто механізм функціонування та сучасні тенденції розвитку європейського парламентаризму. Розкрито шляхи удосконалення інституту парламентаря в Україні. Визначено стратегію впровадження та чинники розвитку електронного парламентаризму в Україні.

Ключові слова: парламентаризм, народний суверенітет, інформаційно-аналітичні ресурси, інститут парламентаря, електронний парламентаризм.

ANNOTATION

I.O. Bytiutska Improvement of the mechanism of formation of the parliamentarian's image. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of study: 28 “Public Management and Administration”, specialty: 281 “Public Management and Administration”. – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 2023.

Scientific approaches to the study of the concept of parliamentarism are defined. Parliamentarism and its components in modern science are revealed. Considered parliamentarism as an embodiment of people's sovereignty. The genesis of parliamentarism in Ukraine is analyzed. The specifics of parliamentarism as an institution of democracy in modern Ukraine have been studied. Informational and analytical resources regarding the development of modern parliamentarism are considered. The mechanism of functioning and modern trends in the development of European parliamentarism are considered. Ways to improve the institution of the parliamentarian in Ukraine have been revealed. The implementation strategy and factors of the development of electronic parliamentarism in Ukraine are defined.

Keywords: parliamentarism, people's sovereignty, information and analytical resources, parliamentarian institute, electronic parliamentarism.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

1.1. Наукові підходи до вивчення поняття парламентаризму ...

1.2. Парламентаризм і його складові у сучасній науці

1.3. Парламентаризм як втілення народного суверенітету

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПАРЛАМЕНТАРЯ

2.1. Генеза парламентаризму в Україні

2.2. Специфіка парламентаризму як інституту демократії у сучасній Україні

2.3. Інформаційно-аналітичні ресурси щодо розвитку сучасного парламентаризму

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПАРЛАМЕНТАРЯ

3.1. Механізм функціонування та сучасні тенденції розвитку європейського парламентаризму

3.2. Шляхи удосконалення інституту парламентаря в Україні

3.3. Стратегія впровадження та чинники розвитку електронного парламентаризму в Україні

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність теми. Організація державної влади сучасної демократичної країни ґрунтується на загальновизнаному принципі народного суверенітету, змістом якого є утвердження верховенства влади народу. Утвердження та забезпечення верховенства влади народу, реалізація його ролі як джерела влади й носія суверенітету в державі об'єктивно вимагає різних форм. За змістом Конституції України до основних видів форм реалізації влади народом можна віднести безпосереднє її здійснення (пряме народовладдя) та опосередковане, через органи державної влади, органи місцевого самоврядування (непряма, представницька, виборча демократія). На особливу увагу заслуговує інститут, в якому безпосередньо поєднуються риси прямого народовладдя і безпосередньої демократії – інститут парламентаризму, поза змістом якого неможливе глибоке пізнання принципу народного суверенітету.

З 2014 року Україна вибрала шлях парламентсько-президентської республіки через певні політичні трансформації щодо зменшення повноважень Президента України і збільшення повноважень Верховної Ради України, тому сьогодні найактуальнішим постає питання відновлення довіри до українського парламенту шляхом парламентської реформи. Зокрема, чи не найголовнішою складовою частиною парламентської реформи є ухвалення етичного кодексу парламентаря, оскільки саме через поведінку кожного народного обранця суспільство оцінює діяльність Верховної Ради загалом. Щодо актуальності дослідження парламентської етики, то вона обумовлена наявними протиріччями, які полягають у переданій у спадок з радянських часів системі управління та вибраному державою курсі на демократичні цінності та європейські стандарти, пов'язані з транспарентністю, толерантністю та демократичністю відносин між суб'єктами державної політики, в тому числі парламентської діяльності.

Процеси реформування парламентаризму як суб'єкта української державності потребують розроблення нової моделі професійної етики

парламентаря, яка, спираючись на цінності демократичної правової і соціальної держави, служіння народу України, професійну компетентність, здатність ефективно, в рамках закону й посадових повноважень реалізовувати парламентські функції.

Отже, процеси реформування парламентаризму потребують розроблення нової моделі професійної етики парламентаря, яка, спираючись на цінності демократичної правової і соціальної держави, служіння народові України, професійну компетентність, здатність ефективно, в рамках закону і посадових повноважень реалізовувати парламентські функції. Такі особливості етики парламентаря актуалізують моральну складову частину його особистості та етичні засади парламенту як професійного інституту. Очікуваним наслідком етизації професійної поведінки парламентарів, має стати утвердження в суспільних відносинах демократичної та гуманної сутності української держави.

Проблематику досліджували такі науковці як Ю. Барабаш, Т. Василевська, А. Георгіца, В. Гошовська, В. Григор'єв, С. Гусарєв, В. Даниленко, А. Денисенко, І. Динник, І. Доронін, В. Євдокимов, В. Єрмолаєв, Г. Журавльова, В. Журавський, Г. Зеленько, А. Когут, М. Козюбра, С. Кондратюк, І. Корж, І. Криховецький, О. Майданник, Р. Максакова, Н. Омельченко, А. Погорєлова, О. Сердюк, О. Скопненко, О. Скрипнюк, І. Сулова, М. Тараненко, В. Тацій, Р. Тополевський, В. Ухач, О. Черкас, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк, О. Ющик та ін.

Мета і завдання кваліфікаційної магістерської роботи. Метою дослідження є розкриття теоретико-методологічних засад дослідження парламентаризму та механізму формування іміджу парламентаря, а також визначення напрямів їх удосконалення.

Досягнення поставленої мети реалізовується шляхом вирішення таких завдань:

- визначити наукові підходи до вивчення поняття парламентаризму;
- розкрити парламентаризм і його складові у сучасній науці;
- розглянути парламентаризм як втілення народного суверенітету;
- проаналізувати генезу парламентаризму в Україні;

- дослідити специфіку парламентаризму як інституту демократії у сучасній Україні;
- розглянути інформаційно-аналітичні ресурси щодо розвитку сучасного парламентаризму;
- розглянути механізм функціонування та сучасні тенденції розвитку європейського парламентаризму;
- розкрити шляхи удосконалення інституту парламентаря в Україні;
- визначити стратегію впровадження та чинники розвитку електронного парламентаризму в Україні.

Об'єкт дослідження – імідж парламентаря.

Предмет дослідження – удосконалення механізму формування іміджу парламентаря.

Методи дослідження. При виконанні поставлених завдань дослідження використовувався ряд загальнонаукових та спеціальних методів, таких як: аналіз та синтез – для поглибленого вивчення об'єкта дослідження; узагальнення – при розкритті теоретико-методологічних засад дослідження парламентаризму; порівняльний метод та систематизація – для вивчення стану розвитку парламентаризму в сучасних умовах; логічний, діалектичний, метод узагальнення, комплексного і системного підходів – для вдосконалення понятійного апарату дослідження; абстрактно-логічний метод – для теоретичного узагальнення й формулювання висновків та пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі обґрунтовано напрями удосконалення механізму формування іміджу парламентаря в Україні. Найбільш значущі результати представлені нижче:

- визначено сутність «парламентаризму», під якою мається на увазі систему державної влади, яка характеризується наявністю виключної ролі парламенту як представницького органу інтересів різних верств суспільства й інститутом, що гарантує обмеження узурпації влади у державі за допомогою реалізації своїх виключних функцій..

– сформовано ряд рекомендацій, які мають на меті реформування парламентської етики, зокрема, вироблення нової моделі регулювання етичних норм поведінки парламентаря, а також закріплення цієї моделі у зведеному єдиному нормативно-правовому акті, наприклад, етичному кодексі парламентаря..

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації, розроблені автором, можуть бути використані для удосконалення та розвитку інституту іміджу парламентаря в Україні в сучасних умовах.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дослідження були опубліковані у збірнику тез доповідей IV-го Конгресу парламентаристів на тему: «Конституційний вимір українського цивілізаційного вибору» (Київ, 28 черв. 2023 р.).

Структура та обсяг кваліфікаційної магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 101 сторінку, з яких 92 сторінки – основний текст. Список використаних джерел містить 85 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

1.1. Наукові підходи до вивчення поняття парламентаризму

Парламентаризм, під яким необхідно розуміти представницькі основи у формуванні державної влади та управління – явище історико-правове, наслідок розвитку суспільно-політичних систем. Його поява, розвиток і становлення пов'язане із появою, розвитком і становленням держав. Окрім того, парламентаризм, як і будь-яке інше суспільне явище, має свою передісторію, генотип якого формувався на ранніх етапах історії соціального буття людини.

Історія цивілізацій є мовчазним свідком того, як виникали і зникали імперії, йшли у небуття диктаторські та авторитарні режими і поступово утверджувався принцип основи влади через парламентаризм, зміст якого визначався як правління народу, що здійснюється народом, і для народу. Він був і залишається основним, і поки що альтернативи йому не знайдено.

З точки зору осмислення цього основоположного принципу організації державної влади одним із ключових питань, об'єктом постійного дослідження та вивчення різними науками, історичної і юридичної науки, безумовно, і є інститут парламентаризму. Крім того, одна із причин підвищеного інтересу науковців та політиків до історії та розвитку сучасного парламентаризму є існування великої кількості проблем теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із правовим та організаційним становленням національного парламенту, із визначенням його конституційного статусу та ролі в механізмі державної влади, із розвитком національних правових шкіл.

Тому не потребує зайвих доказів щодо необхідності глибокого аналізу досягнень юриспруденції, як вітчизняної, так і зарубіжної, у питаннях правового

регулювання форм організації та діяльності механізму держави, як одного із засобів стабілізації суспільства, особливо в період виникнення нових держав.

Парламентаризм, як історико-правова, представницька категорія, на наш погляд, є основоположною в управлінні державою на демократичних засадах. Вона так чи інакше пов'язана з історією соціального буття людини як суспільної істоти, рівнем та можливостями забезпечення її прав та свобод, Тому, слід погодитися зі ствердженням, що якщо права людини існують універсально, то це означає, що держава, котра їх не гарантує, є нелегітимною [7, с. 27].

Вже на ранніх етапах розвитку людських цивілізацій науковці звернули увагу на поділ управлінських функцій. Першим органом влади стає зібрання дорослих родичів, які обирають на раді свого вожака. На даному етапі рід управляється за принципами «первісної демократії», тобто за участю всіх дорослих членів роду. Ця участь виявляється у зібраннях роду і в народних зібраннях цілого племені. А вже на стадії розвинутого патріархату проявляється дублювання загальних зібрань колом «керуючих». Старійшина племені і старці відігравали на цих зборах велику роль.

Більш досконалыми представницькими формами управління були народні зібрання стародавніх греків. Стародавня Еллада відрізнялась широтою політичного і соціального життя. На цьому сформувалась національна свідомість еллінів. Своє щире призначення давній еллін вбачав не в порушенні норм і гармонії, а в їх пошуку, створенні і захисті. Тут зберігалися традиції військової демократії (наприклад, агара – зібрання всього вільного населення, яке носило зброю [12, с. 43].

На межі IX – VIII ст.ст. до н.е. Афіни ввійшли в період становлення полісної організації. На зміну інститутів родової і військової демократії формується правління «кращих людей» - рада знаті (буле). Даний державний інститут приймає рішення щодо ухвал, вирішує основні справи полісу, проводить переговори з представниками інших полісів, вирішує військові питання. Поряд з радою в тій чи іншій формі існували і народні збори [12, с. 43].

Розвинута система політичної влади і управління була у Римській республіці в IV – на початку III ст. до н. е. Вона визначалась правом та політичними традиціями. Основою правління класичної Римської республіки стає принцип «народ володіє верховною владою», даруючи окремі частини цієї влади різним установам і особам. Представницькі установи в Римі виникли на базі давніх куріатних коміцій (*comitia curiata*). Збори в республіці (*comitia*) були трьох видів із різними повноваженнями. Одні – представляли історичні куріати і зібрання. Вони мали право тільки делегувати владу обраним іншими зборами магістратам та права в сімейно-родових відносинах: контроль за усиновленням, за здійсненням батьківської влади в раді та сім'ї, затвердженням заповітів. Інші – представляли центуріатні коміції – головний вид народовладдя в Римі, який включав більшість повноправного населення і мав великі повноваження. На цих коміціях вибирались найважливіші магістри: консули, претори, цензори, а також, при необхідності, призначався диктатор. У них затверджувалися закони, які пропонувалися магістратом. Вони були, в певній мірі, судовою владою – апеляційною інстанцією. І на кінець, це були трибутні коміції. У них брали участь усі громадяни-власники. До їх повноважень належали судові функції щодо оскарження справ, прийнятих плебейськими магістратами, вибори плебейських магістратів і особливе законодавство – плебісцит.

Важливу роль у державному механізмі Римської республіки відігравав сенат. Сенатори, а в I ст. до н. е. їх кількість збільшилася до 900, не обирались постійно. Для таких збірів один раз у 5 років цензори складали списки сенаторів із представників знатних і багатих сімей, які вже займали вищі державні посади. Повноваження сенату були широкими. Він контролював законодавчу діяльність народних зібрань, затверджував кандидатури вищих посадових осіб, у його розпорядженні знаходилась державна скарбниця. Він також установлював податки і визначав необхідні фінансові витрати. До його компетенції входили ухвали про громадську безпеку, благоустрій і релігійний культ, а також зовнішньополітичні повноваження.

Отже, якщо устрій грецької держави-полісу базувався переважно на прямому народовладді та верховенстві демократії, то устрій Римської республіки – на поєднанні народного суверенітету з представницьким органом, незалежно від основної маси народу, і з колегіальним управлінням.

Епоха середніх віків у історії різних народів охопила біля тисячі років і не сформувала властивих тільки їй типів державності. Розвиток феодальних держав у Європі пов'язаний із поступовим розвитком продуктивних сил, піднесенням на їх основі економіки в XIII – XV ст.ст. Політична консолідація феодалів (дворянства і духовенства) і городян (бюргерства), як юридично фіксованих суспільних груп (станів), знайшла своє відображення в утворенні загальнодержавних і місцевих представницьких органів. В умовах політичної децентралізації об'єктивно набувають свого розвитку органи комунального самоврядування, обумовлені економічними та соціальними факторами. Новий політичний лад розвивається тільки там і тоді, коли приватний сектор набуває стану самостійності.

В історії слов'ян ідеї і практика представництва були представлені досить широко. Таким вищим представницьким законодавчим і управлінським органом при Рюриковичах середньовічної Русі була Боярська дума, до складу якої входили представники вищих верств боярства. Представницьким органом були і Земські собори. Спочатку вони являли собою розширене засідання Боярської думи та Освяченого собору – вищих священнослужителів, ієрархів православної церкви, які скликалися для обговорення та вирішення важливих питань внутрішньої та зовнішньої політики. А в Соборі 1566 р. брали участь представники ремісників. На початку XVII ст. відбувалась «демократизація» Земських соборів за рахунок збільшення представників дворянства. В їх більш ніж столітній історії, а точніше це 135 років, особливе значення мають Земські Собори 1613-1654 рр. У даний історичний відрізок, після «смути», відбулася зміна царствуючих династій. Зокрема, на соборах обговорювалась і проблема, пов'язана із ухвалою Переяславської Ради 1654 р. про приєднання України до Росії (під високу руку царя московського). Наприкінці XVII ст. у розвитку Російської державності

остаточно утверджується самодержавна тенденція, і політико-правовий інститут Земських соборів зникає з політичної арени. Останній – освячений відбувся у 1683 році, а всього їх було біля шістдесяти.

Таким чином, можна стверджувати, що в період античності і класичного середньовіччя станово-представницькі установи часів феодалізму можна розглядати як прообраз парламенту і перший етап його становлення. Середньовічний досвід парламентаризму не був забутий політичною думкою різних країн, він став підґрунтям відродження парламентів країн Західної Європи.

Період із XVII до кінця XVIII століть характеризувався в історії кардинальними змінами в економіці та політиці і отримав назву «освіченого абсолютизму». В боротьбі за формування національних держав підсумком стало прийняття конституцій, як основного закону і базою у формуванні національних правових систем та здійснення цілого ряду суспільно-політичних реформ. Поштовхом у проведенні цих реформ стала французька революція XVIII ст. Завдяки своїй політичній значущості і особливостям історичного часу вона набула загальноєвропейського, а потім і всесвітнього значення, оскільки, як наслідок, були змінені всі головні політичні та правові інститути феодалізму. Цей період (XVIII – XIX століття) можна назвати «століттям парламентаризму». Парламент остаточно формується як державний інститут. Формування парламентаризму в країнах континентальної Європи відбувалося як під впливом політичних процесів, так і внаслідок назрілих внутрішніх факторів, наприклад, появи нового класу, який претендував на владу – буржуазії.

Становлення Української держави та формування її державних інститутів почалося з утворення Центральної Ради, починаючи з 17 березня 1917 р. Одночасно розпочався конституційний процес в Україні. Першим законодавчим актом був I Універсал, правовий акт, який проголосив необхідність прийняття законів і організації органів урядування на своїх землях. З цією метою було створено Генеральний секретаріат, як уряд України. Нормативним актом, який регламентував діяльність вищих органів влади України, був також і II Універсал.

Наступним етапом стало прийняття 20 листопада 1917 р. III Універсалу. В цьому правовому документі проголошувалось утворення Української Республіки. Даний Універсал встановлював, що до скликання Установчих зборів України вся влада належала Центральній Раді та Уряду – Генеральному Секретаріатові. IV Універсалом, який був прийнятий 22 січня 1918 р., проголошувалася самостійність і незалежність України. Уперше виконавчим органом державної влади називалась Рада Народних Міністрів.

IV Універсал проголошував ряд інших важливих положень щодо державного устрою України, а саме: а) встановлення миру з петроградським урядом народних комісарів; б) встановлення Українськими Установчими Зборами влади народу; в) переобрання місцевих рад та міських дум; г) передача трудовому народу землі без викупу; д) запровадження державно-народного контролю над усіма банками.

Таким чином, Центральна Рада намагалась установити в Україні відповідний демократичний режим. Про це свідчить й ухвалений на останньому засіданні Центральної Ради 29 квітня 1918 р. проект Конституції УНР. Її структура відповідала міжнародним конституційним стандартам, розділи містили основоположні засади демократії та парламентаризму. Так, у першому розділі закріплювались: суверенітет держави; неподільність території України; розвиток місцевого самоврядування на рівні земель, волостей і громад; надання націям України своїх культурних прав у національних межах. Другий розділ стосувався прав громадян України. Урівнювались у правах і обов'язках чоловіки та жінки, усі громадяни, заборонялось подвійне громадянство. Конституція проголошувала принцип розподілу влади, за яким передбачалося створення Всенародних Зборів (законодавча влада), Ради Народних Міністрів (виконавча влада), Генерального Суду УНР, і встановлювала порядок їх організації та діяльності [28].

За часів Директорії, листопад 1918 р. – початок 1919 р., був розроблений проект Конституції УНР («Основний державний закон Української Народної Республіки»). Він був досить демократичним. Згідно з ним Україна

проголошувалась унітарною державою з поділом на землі. Стверджувався принцип поділу державної влади на законодавчу (Державна Рада), виконавчу (Голова держави і Рада Міністрів) та незалежні суди. Державною мовою визначалась українська [30, с. 19].

Дві світові війни, розпад імперій, потім Югославії, поділ Чехословаччини та революції в країнах Європи 90-х років змінили політичну карту світу. Наприкінці ХХ ст. виникли понад 130 нових держав, із різними формами державного устрою та правління. На цьому фоні ідеї та практика парламентаризму знову привернули до себе увагу. Саме парламенти стали уособленням гарантування безпеки громадян та як форми громадського контролю за всіма сферами життєдіяльності. Адже громадський контроль є одним із головних чинників вирішення суспільних суперечностей, так як він має регламентувати і консолідувати усіх соціальних суб'єктів [14, с. 7].

У конституціях нових держав Європи знайшли своє закріплення принципи парламентаризму. У більшості цих країн парламенти стають центрами суспільно-політичного життя, а їхня стабільність слугує показником демократичності громадянського суспільства та показником рівня цивілізованості національностей.

Фактом прийняття Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України, утверджувалося здійснення українським народом його невід'ємного права на самовизначення [13]. 28 червня 1996 р. Верховна Рада України (парламент) прийняла і ввела в дію нову Конституцію України [35], яка встановила порядок формування представницьких органів України і, таким чином, встановила принципи парламентаризму в державі.

На основі викладеного можна зробити наступні висновки. Парламентаризм, який уособлює представницькі принципи управління державами, що історично обумовлені, є наслідком суспільно-політичного розвитку країн світу. Його становлення пов'язане із формуванням державності. Він пройшов декілька етапів.

Перший етап умовно можна назвати передісторією. Парламентаризм з'явився на ранніх етапах історії соціального буття людських спільнот. Зрілу форму представляв уже «античний парламентаризм» із появою і функціонуванням державних установ представницького характеру в Стародавній Греції – ради чотирьохсот і в державно-політичній історії Риму тих часів – сенату. Пізніше, на різних етапах розвитку феодалізму, майже у всіх країнах середньовічної Європи створюються різні інституції, в рамках яких феодальні монархи обговорювали державні справи зі знаттю. Хоча вони не були виборними і не були представницькими установами.

Другий етап розвитку парламентаризму можна пов'язувати з кінцем XVII – кінцем XVIII ст., коли його ідеї знайшли своє відображення в державно-правовій практиці, в писаних конституціях кінця XVIII ст., де було закріплено принцип верховенства парламенту. Це стало початком розвитку парламентаризму в сучасному його розумінні.

Третій період розвитку парламентаризму охоплює XIX ст., коли на конституційній основі парламент формується як державний інститут у більшості країн, які існували в той час. У багатьох державах парламент стає єдиним джерелом законодавства, тільки йому належить право прийняття законів. У цей період формуються парламентські інститути – законодавчий процес, статус депутатів, відносини із виконавчою владою, з партіями та пресою.

Четвертий період розвитку парламентаризму охоплює XX ст. і характеризується його утвердженням як системи взаємодії держави і суспільства. Відбувся ренесанс парламентаризму в сучасних умовах у різних формах і з різними темпами, з різними особливостями різних країн.

1.2. Парламентаризм і його складові у сучасній науці

Сьогодні в умовах воєнної агресії фахівці-юристи все дедалі більше замислюються над питаннями повоєнної відбудови, оновлення та трансформування, зокрема й системи організації влади в державі, запровадження нових сучасних демократичних інститутів і втілення реального народовладдя й інтересів громадян у систему державної влади. Саме такою системою, що втілює демократичні принципи та засади забезпечення інтересів народу, є парламентаризм.

Виходимо з того, що поняття “парламентаризм”, запропоноване В. Гошовською, має дуалістичну природу та розглядається як “особлива” система організації державної влади та як специфічний політичний інститут [77].

При цьому зазначимо, що фахівці з теорії держави і права, конституційного права, інших галузей знань мають своє визначення поняття “парламентаризм”. Проте узагальнюючи наукові підходи, можна говорити, що парламентаризм є системою організації державної влади, режимом здійснення державної влади та певною системою організації та функціонування верховної державної влади, взаємодії держави і суспільства, державного управління суспільством і формою обмеження державної влади.

Можна назвати такі характерні ознаки парламентаризму: а) наявність парламенту, а швидше представницького органу, який займає пріоритетне становище серед інших органів держави, здійснює захист прав і свобод людини і громадянина та законодавчу функцію, інші виключні, належні тільки парламенту функції; б) чіткий розподіл влади із пріоритетом законодавчої та чітким обмеженням узурпації влади, особливо з боку виконавчої влади, з метою її обмеження, фактично контроль парламенту за виконавчою владою у такому сенсі; в) обмеження державної влади, попередження її узурпації; г) угода із суспільством, засіб налагодження діалогу через наявність ефективного парламенту, здатного дійсно виконувати поставлені законодавчі та парламентські

контрольні функції у системі державної влади; г) реалізація інтересів громадян через ухвалення законодавства, яке відображає реальні потреби суспільства; д) здійснення функції захисту прав і свобод людини та громадянина через ефективне здійснення повноважень омбудсмена.

Отже, парламентаризм – це система державної влади, яка, зокрема, характеризується наявністю виключної ролі парламенту як представницького органу інтересів різних верств суспільства й інститутом, що гарантує обмеження узурпації влади у державі завдяки реалізації своїх виключних функцій. Зі свого боку зміст поняття “парламентаризм” фактично закріплюється у формулі його здійснення у системі державної влади, визначення, яким чином відбувається реалізація парламентаризму у державі.

Виходимо з того, що відповідно до конституційних засад державна влада є вторинною і похідною від влади народу. Народ України реалізує владу безпосередньо за допомогою проведення референдуму та делеговано через проведення виборів і обрання представників, які у подальшому реалізують волю народу. Отже, фактично йдеться про представницьку демократію, і тут важливо зазначити, що такі представники виступають від імені всього народу України, а не лише від тієї когорти виборців, які за них проголосували. У подальшому такі представники стають членами законодавчого органу, який наділений повноваженнями брати участь у формуванні органів державної влади та приймати закони, які є обов’язковими для усіх органів у державі. Тобто реалізують свою представницьку функцію щодо формування державної влади та її органів. Таким чином, передаючи владу своїм представникам, народ України має отримати взамін, по-перше, гарантований обов’язок реалізовувати усі потреби населення, захищати його права й обов’язки, а також гарантувати обмеження і контроль за свавіллям державної влади в особі її органів. Отже, головною функцією державних органів за такої моделі є саме реалізація первинної влади народу, реалізація прав і свобод громадян, гарантування соціального захисту громадян, які передали їм свою владу замість того, щоб

самостійно виконувати всі функції держави, і для цього держава має спеціальний апарат в особі державних органів та їхніх посадових осіб.

Це загальний зміст поняття парламентаризму. Проте більш повний зміст поняття парламентаризму доцільно розкрити через уточнення змісту понять, які є складовими парламентаризму прямо або опосередковано, про які у загальному вигляді йшлося вище та без яких неможливо уявити здійснення парламентаризму. Отже, складовими парламентаризму можна визначити: опосередковані – народовладдя, установча влада народу, суверенітет влади народу; механізм реалізації влади народу; вибори як форма реалізації представницької влади; та безпосередні – державна влада; узурпація, обмеження державної влади; парламент і його діяльність у системі парламентаризму, конституційно-правова відповідальність як гарантія парламентаризму.

Народовладдя. Установча влада народу. Суверенітет влади народу. Отже, первинною у демократичній, правовій державі має бути влада народу. Говорячи про Україну, треба зазначити, що ідея народовладдя викристалізувалася протягом багатовікового розвитку українського суспільства та стала базисом створення незалежної держави Україна. Такі норми закладено насамперед у Декларації про державний суверенітет, Конституції України. Положення ч. 2 ст. 2 Декларації про державний суверенітет визначає, що громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України і виключно народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці [13].

Зі свого боку ст. 5 Конституції України визначає носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні народ. При цьому народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування; право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами [29].

Отже, основними ознаками влади народу можна визнати такі: а) носій суверенітету; б) джерело влади – народ; в) здійснюють владу безпосередньо й опосередковано (через органи державної влади та місцевого самоврядування); г)

визначає та змінює конституційний лад; г) не може бути узурповано державою, її органами або посадовими обов'язками.

Суверенітет влади народу фактично означає, що вся повнота влади в державі належить саме народові України і він сам безпосередньо або через представницькі органи визначає і реалізує політику держави та контролює діяльність державних органів, яким таку владу фактично делегує.

Досліджуючи поняття влади народу, народного суверенітету, доцільно проаналізувати його суб'єктно-об'єктний склад: а) суб'єктом публічної влади, як державної, так і недержавної, виступає народ як сукупність всього населення країни; б) об'єктом суверенної влади народу можуть бути всі ті суспільні відносини, які становлять суспільний інтерес у масштабі всієї країни. Ця особливість свідчить про повноту суверенної влади народу; в) суверенітету влади народу властиве верховенство, коли народ виступає як єдине ціле і є єдиним носієм публічної влади та вираженням верховної влади в усіх її формах і конкретних проявах [68].

Вчені-конституціоналісти зазначають, що установча влада є природним, невідчужуваним правом народу здійснювати свою суверенну волю установлювати та, у разі необхідності, захищати основоположні принципи державного та суспільного ладу. Це своєрідний договір про межі повноважень державної влади та права як окремої людини, народу загалом, який найчастіше знаходить вияв у формі конституції. Остання є колективним актом усього народу, в якому набувають юридичного закріплення узгоджені інтереси і воля усіх соціальних груп [1; 34].

Народний суверенітет як засада державного ладу полягає у тому, що держава як організація влади народу зобов'язана виражати загальні інтереси суспільства, регулювати використання суспільних ресурсів, орієнтувати розвиток суспільства в інтересах народу, зберігати саморегулювання суспільства та нести відповідальність перед народом, об'єднаннями громадян і людиною у формах, визначених Конституцією та законами [54]. Що саме мається на увазі? На нашу думку, це і є той самий конституціоналізм, складовою якого ми і

визначили на початку парламентаризм. Отже, засади встановлення повноти влади народу у державі, його право визначати та змінювати конституційні засади, зокрема і щодо організації системи державної влади, тобто парламентаризму, передача такої влади у подальшому органам державної влади відповідно до принципу парламентаризму. Тут доцільно розглянути, які безпосередньо складові визначають механізм реалізації установчої влади народу.

Механізм реалізації влади народу. Конституційне закріплення влади народу полягає у визначенні, що народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. При цьому відповідно до ст. 69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Референдум – один із способів реалізації влади за допомогою голосування виборчого корпусу або його визначеної частини.

Отже, трактуючи норми Конституції можна зазначити, що народ передає свою установчу владу органам держави і формами такої передачі може бути як безпосередня – у формі референдуму й інших формах, визначених чинним законодавством, так і опосередковано – через проведення виборів.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про всеукраїнський референдум” такий референдум є формою безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень через голосування [42]. При цьому серед таких питань немає обрання будь-яких органів, зміни структури, змісту тощо. Тобто питання формування та діяльності державної влади не виносяться на референдум за конституційними засадами, що визначені і діють в Україні, а отже, доцільно говорити виключно про представницьку форму обрання органів державної влади, причому виключно органу, який здійснює законодавчу функцію. Тобто говорячи про зміст поняття “парламентаризм” ідеться про представницьку модель реалізації влади народом і механізм такої передачі закладений у формі виборів.

Вибори як форма реалізації представницької демократії. Процедура проведення виборів є характерною для будь-якої держави у світі, які формують представницькі органи влади. Наскільки прозоро будуть проведені вибори, настільки реальним при цьому буде відображення воле виявлення громадян. Отже, захист права людини на вільні вибори є дуже актуальним і відбиває стан рівня правового розвитку та законності у державі. Так, норми міжнародного права у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) визначають, що договірні сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю через таємне голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу [26]. При цьому важливим є законодавча формула щодо закріплення виборчих прав через право народу.

За європейськими критеріями проведення виборів рівні права голосу є базовими. Кожен виборець має один і тільки один голос. Серйозне порушення у дотриманні цього критерію відразу породжує проблему нерівного представництва, відому також як виборча геометрія. Крім того, вкрай важливою є реалізація засад вільного голосування, що охоплює два різних аспекти: вільне формування виборцем своєї думки й вільне вираження цієї думки, тобто вільна процедура голосування і точна оцінка отриманих результатів [24].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі “Матьє-Моен та Клерфе проти Бельгії” підкреслив, що виборчі права не є абсолютними і можуть підлягати обмеженням, встановленим державою, якщо такі умови не перешкоджають «вільному вираженню думки народу у виборі законодавчого органу» [52].

Отже, характерними ознаками міжнародно-правового регулювання виборів є такі засади: а) держава може обмежувати виборчі права лише доти, доки це не стає на заваді вільного волевиявлення права народу обирати законодавчий орган; б) права народу мають перевагу перед індивідуальними правами громадян.

Таким чином, визначаємо ще одну принципову ознаку правового регулювання проведення виборів: обрання у цілях Конвенції здійснюється

виключно в органи, які реалізують законодавчі функції. Відповідно до ст. 1 Виборчого кодексу України вибори є основною формою народного волевиявлення, способом безпосереднього здійснення влади Українським народом. При цьому вибори є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права таємним голосуванням [5].

Таким чином, можна констатувати, що процес виборів є вкрай важливою формою здійснення влади народом, народного волевиявлення і особливо щодо обрання представників до законодавчого органу держави, регулюється нормами як міжнародного права, практиками найкращих європейських інституцій, ЄСПЛ, так і нормами чинного законодавства України. При цьому проведення виборів відповідно до зазначених вимог є запорукою реалізації парламентаризму, основною умовою конституційної передачі влади народу, що полягає в обранні представницького органу, який є репрезентативним до нагальних потреб суспільства та відображає його інтереси.

Державна влада. Відповідно до зазначених вище норм Конституції України народ є джерелом влади. Проте застосовуючи механізм передачі влади через вибори, безпосередньо владу в державі здійснює апарат управління, який формується у встановленому порядку. Так, відповідно до основних засад вчення про державу, визначених у теорії держави і права, основними характеристиками держави є саме наявність державної влади й апарату управління.

Основним Законом України у ст. 5 гарантовано здійснення влади народом також через сформовані у встановленому Конституцією та законами України порядку органи законодавчої, виконавчої, судової влади й органи місцевого самоврядування. Найбільш впливовою у суспільному процесі є державна влада, тобто такий вид публічної політичної влади, що здійснюється державою та її органами, тобто здатність держави підпорядковувати своїй волі поведінку людей, а також діяльність об'єднань, що перебувають на її території [60].

Можна виокремити ознаки державної влади відповідно до теорії держави і права: а) у кожній країні існує тільки одна державна влада; б) державна влада поширюється на всіх членів суспільства; в) встановлює загальнообов'язкові для

усього населення правила поведінки – юридичні (правові) норми; г) державна влада може розв'язувати загальносуспільні проблеми; г) має у своєму розпорядженні спеціальний апарат (механізм) для здійснення своїх завдань і функцій [10].

Отже, можна визначити основні ознаки реалізації державної влади за умови наявності парламентаризму у державі: а) формування державної влади як похідної від влади народу; б) передача влади представницькому органу через проведення виборів; в) створення апарату управління за участі такого органу держави; г) закріплення у конституційних засадах принципу розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; г) запровадження системи стримувань і противаг як балансу влад щодо попередження її узурпації, з пріоритетною роллю законодавчої влади як представницького органу інтересів народу.

Отже, недопущення узурпації влади є одним із засадничих принципів реалізації парламентаризму у державі.

Узурпація обмеження державної влади. Логічно говорити про наявність парламентаризму виключно у формі держави, де існує реальне обмеження державної влади, її розподіл і баланс влад, що гарантує наявність системи, яка так і називається “система стримувань і противаг”. Виходячи з назви, вона сама за себе говорить про необхідність владу стримувати та протиставляти одна одній, з метою встановлення механізмів впливу та контролю однієї гілки над іншою. В умовах парламентаризму реалізація функції стримування саме і надається парламенту через реалізацію ним контрольних повноважень, визначених у конституційних засадах відповідної держави.

Гарантіями недопущення узурпації влади можна визначити такі: а) принцип здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, яка покликана насамперед забезпечувати права і свободи людей, обов'язок органів держави у спосіб та в межах, визначених Конституцією України; б) наявність системи взаємних стримувань і противаг, яка має на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади, а також забезпечує стабільність конституційного ладу; в) передбачає взаємодію органів,

ефективність реалізації повноважень з метою підтримання громадського миру і злагоди у державі; г) відсутність конкуренції органів та наділення їх не властивими повноваженнями; г) розподіл повноважень, насамперед покликаний забезпечувати права і свободи людини; д) не суміщення функцій органів державної влади, які їм не належать відповідно до норм Конституції України. Таким чином, можна зазначити, що парламентаризм у комплексному зв'язку всіх його характерних ознак є гарантією недопущення узурпації влади й ефективної реалізації державними органами головної функції держави щодо захисту прав і свобод громадян.

Парламент і його діяльність у системі парламентаризму. Парламентаризм коренем свого терміна має слово “парламент”, отже, логічно думати, що наявність парламенту є фактично головною ознакою наявності парламентаризму. Так, це насправді дуже слушна думка, проте також зазначимо, що формальна наявність парламенту не говорить про існування парламентаризму, а ось здійснення парламентаризму неможливе без дієвого демократичного парламенту.

Вчені наголошують, що наявність парламентаризму безпосередньо не залежить від форми державного правління і форми державного устрою, (республіка: парламентська, президентська чи змішана чи монархія: конституційна або федеральна чи унітарна держава), проте має можливість реалізуватись за певних умов побудови державної влади із верховенством парламенту як органу, який дійсно представляє інтереси громадян держави, здійснює законодавчу і контрольну функції, та наявності демократичного режиму, що гарантує верховенство права, наявність вільних чергових виборів, дієвої системи розподілу влади та механізму її стримувань і протипаг, захисту прав та свобод людини і громадянина.

З огляду на те, що парламентаризм, за одним із зазначених нами визначень, є системою державної влади, формою його взаємодії із суспільством та однією з характерних ознак парламентаризму є наявність саме представницького органу (найчастіше парламенту), який здійснює законодавчі функції, доцільно дослідити ролі парламенту у реалізації парламентаризму.

Вище було зазначено, що саме орган законодавчої влади є представницьким і саме він має найбільший вплив у системі стримувань і противаг гілок державної влади та її органів загалом. Тобто такий орган насправді може бути лакмусовим папірцем щодо наявності або, навпаки, відсутності у державі парламентаризму. Цим органом зазвичай є парламент і в Україні.

Отже, можна визначити характерні ознаки парламенту відповідно до юридичного змісту такого органу та принципу конституціоналізму: а) єдиний орган законодавчої влади, що ухвалює закони, обов'язкові для всіх юридичних і фізичних осіб, органів, установ та організацій, що діють на території України; б) представницький орган, обраний шляхом народного волевиявлення під час прямих виборів; в) привілейований орган у системі органів державної влади через виключну роль у контролі за виконавчою владою та виконує провідну роль у системі стримувань і противаг; г) колегіальний орган, що складається з обраних за результатами прямих виборів народних представників; загальна кількість депутатів визначена Конституцією України, проте не може бути меншою, ніж дві третини від конституційного складу; г) посередник між суспільством і органами виконавчої влади; д) виступає органом соціального компромісу, який консолідує націю; е) депутати парламенту наділені мандатом та юридичною незалежністю від виборців (вільний мандат); є) наявність коаліції та опозиції із чітким визначенням прав останньої; ж) парламент як орган виконує функцію обмеження органів виконавчої влади щодо узурпації влади у державі.

Крім того, доцільно зазначити певні виклики щодо ефективної реалізації парламентом своїх функцій, а саме: належне виконання повноважень залежить також від професійного рівня і фаховості, наявності моральних якостей, управлінського досвіду у народних представників. Окремим викликом, який впливає на виключність законодавчих норм у діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, можливо вказати посилення ролі судової гілки влади і щодо обов'язковості їх норм у діяльності державних органів, тобто фактичного запровадження прецедентних форм права. Так, п. 4 ст. 6 Закону України "Про

адміністративні процедури” визначає, що висновки про застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов’язковими для всіх адміністративних органів, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [39].

Зауважимо, що говорити про зв’язок парламенту та парламентаризму можна не лише щодо семантики слів, а й стосовно безпосереднього зв’язку здійснення конституційно визначеної діяльності. Так, наявність парламентаризму за відсутності парламенту неможлива так само, як і наявність дієвого демократичного парламенту за відсутності парламентаризму. Цю дуальність і взаємопов’язаність можна визначити таким чином.

З одного боку, парламент у державі має виконувати комплекс виключно парламентських функцій, що є його прерогативами, а саме: а) законодавча функція та ухвалення норм, що є обов’язковими як для органів державної влади, посадових осіб, так і для фізичних, юридичних осіб, громадських об’єднань тощо; б) бюджетна (щодо прийняття бюджету та контролю за його виконанням); в) участь як у формуванні органів держави, так і щодо можливості їх усунення, висловлення недовіри тощо; г) здійснення парламентом та його інститутами захисту прав і свобод громадян як основної функції держави; г) функція парламентського контролю як дієвий механізм системи стримувань і противаг щодо недопущення узурпації державної влади. При цьому інші державні органи, а також інститут президенства (можливо, лише виключно як суб’єкта, який є балансом і відіграє роль у системі стримувань і противаг; наприклад: інститут промульгації законодавства президентом), не мають права втручатись у названі сфери. Тільки за умови повноцінного здійснення парламентом наведених класичних функцій у ній існує парламентаризм, коли проявляється і забезпечується реалізація представницьким органом усієї сукупності парламентських прерогатив. За інших обставин можна говорити про процес втрати парламентаризму або його відсутності.

Таким чином, можна говорити, що юридичними проявами парламентаризму, пов’язаними з діяльністю парламенту, є такі: а) розмежування

законодавчої і виконавчої влади, інституту президента; участь парламенту у формуванні органів державної влади; б) здійснення законодавчої функції, яка б гарантувала репрезентативність інтересів усіх верств населення; в) здійснення парламентом гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина як форма реалізації основної функції держави; г) контроль за діяльністю органів виконавчої влади щодо недопущення ними узурпації влади, а також право парламенту на висловлення недовіри, звільнення представників виконавчої влади, президента; г) пріоритетна роль парламенту у системі стримувань і противаг в цілому як балансу влад у державі; д) виконання парламентом прерогативних, характерних виключно йому функцій.

Інститут конституційно-правової відповідальності як гарантія парламентаризму. Конституційно-правова відповідальність є гарантією усіх основних інститутів конституційного права, що виступають об'єктами конституційно-правової відповідальності (інститут основ конституційного ладу, інститут громадянства, інститут прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, інститут форм безпосереднього народовладдя, інститут парламентаризму тощо).

Отже, такий вид відповідальності може слугувати гарантією реалізації інституту парламентаризму, фактично формою припинення порушень конституційних вимог у сфері основних засад парламентаризму. Треба визначити зміст деліктних правовідносин конституційно-правової відповідальності: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона. Так, суб'єктом є народні депутати як обрані народом представники, які не виконали покладених на них обов'язків щодо реалізації інтересів, прав і свобод громадян; Верховна Рада України як представницький орган.

Суб'єктивна сторона – вина як ставлення особи до свого діяння, а саме умисел і необережність. І тут проблематикою є визначення вини колегіальних органів. Об'єктом є суспільні відносини, що охороняються конституційним правом: конституцій лад, суверенітет народу, право на вільні вибори тощо. Об'єктивна сторона є змістом самого діяння і наслідків, які заподіюють шкоду об'єкту конституційно-правового делікту. Особливістю конституційно-правової

відповідальності є встановлення, в більшості, виключно останньої складової, що прямо визначена у чинному законодавстві.

Таким чином, парламентаризм фактично є системою державної влади, яка, зокрема, характеризується наявністю виключної ролі парламенту як представницького органу інтересів різних верств суспільства й інститутом, що гарантує обмеження узурпації влади у державі за допомогою реалізації своїх виключних функцій. При цьому зміст поняття “парламентаризм” фактично реалізується у формі організації системи державної влади, формуванні органів, їх підзвітності та підконтрольності, недопущення узурпації влади жодною з гілок і фактичне втілення інтересів громадян у безпосередній діяльності, а отже, реалізація парламентаризму у державі. При цьому характерними ознаками парламентаризму можна визначити: а) наявність парламенту, а скоріше представницького органу, який займає пріоритетне становище серед інших органів держави, здійснює захист прав і свобод людини і громадянина та законодавчу функцію, інші виключні, належні тільки парламенту функції; б) чіткий розподіл влади із пріоритетом законодавчої та чітким обмеженням узурпації влади, особливо з боку виконавчої влади, з метою її обмеження, фактично контроль парламенту за виконавчою владою у такому сенсі; в) обмеження державної влади, попередження її узурпації; г) угода із суспільством, засіб налагодження діалогу через наявність ефективного парламенту, здатного дійсно виконувати поставлені законодавчі та парламентські контрольні функції у системі державної влади; г) реалізація інтересів громадян через ухвалення законодавства, яке відображає реальні потреби суспільства; д) здійснення функції захисту прав і свобод людини та громадянина шляхом ефективного здійснення повноважень омбудсмена. Зі свого боку складовими парламентаризму можна визначити як опосередковані, тобто ті, які є засадничими для формування парламентаризму – народовладдя, установча влада народу, суверенітет влади народу; механізм реалізації влади народу; вибори як форма реалізації представницької влади; та безпосередні, які становлять та розкривають безпосередній зміст парламентаризму – державна влада; узурпація, обмеження

державної влади; парламент та його діяльність у системі парламентаризму, конституційно-правова відповідальність як гарантія парламентаризму.

1.3. Парламентаризм як втілення народного суверенітету

Термін «парламентаризм» (франц. *parlementaris* – парламентська система, від *parlement* – парламент, від *parler* – говорити) у конституційному праві має декілька значень. Найбільш поширеним є розуміння парламентаризму як системи організації державної влади, для якої характерним є визнання провідної й істотної ролі парламенту. Сутність парламентаризму зводиться до того, що реальна виконавча влада, відповідальна за свої дії й узгоджена з волею законодавчих зборів, встановлюється гармонія народних представників між виконанням закону і самим законом. Широке визначення парламентаризму, в якому відображається і змістовна його характеристика, і формальні ознаки, запропоноване А.З. Георгіцею, на думку якого: «Парламентаризм – це визначена в конституції та інших законах і відповідним чином трансформована у практичну площину організація державної влади у державі і суспільстві, в якій парламент, побудований на демократичних засадах, володіє юридичним статусом і реальними повноваженнями представницького, законодавчого, контрольного і установчого характеру, в бюджетно-фінансовій і зовнішньополітичній сферах і своєю активною діяльністю виступає гарантом захисту інтересів як більшості, так і меншості громадян» [6, с. 239].

Отже, у розумінні парламентаризму, як точно підмічено Ю.С. Шемшученком, необхідно враховувати двоєдину його природу: з одного боку, як політичного режиму, з іншого – як сукупності повноважень, а також принципів устрою і діяльності Верховної Ради України. При цьому в природі парламентаризму може бути виключно демократичний політичний режим, а в основі устрою, діяльності, й загалом статусу парламенту не повинно бути іншого

підґрунтя, аніж верховенство волі і влади народу. В парламентаризмі зливаються воедино потенції прямої і представницької форм народовладдя, а народний суверенітет «зрощується» з державним, в першу чергу, через організацію та діяльність парламенту [67, с. 18].

Парламентаризм – історично зумовлений наслідок суспільно-політичного розвитку, породжений формуванням і становленням державності. Виникнення терміну «парламентаризм» пов'язано з формуванням станово-представницьких установ в Іспанії (12 ст.), в Англії (13ст.), у Франції (14 ст.). Безпосередньо зазначений термін був сформульований у 19 столітті спочатку для характеристики державного ладу, що існував у Великій Британії, а з часом набув універсального значення. З поширенням буржуазних революцій у Європейських державах парламентаризм починає розвиватись як явище як антитеза абсолютизму і прояв народного суверенітету.

За радянських часів сам термін «парламент» у науці державного права згадувався в контексті критики буржуазного ладу й саме його існування в державотворчій практиці суперечило ідеології та теорії радянського будівництва. Перше офіційне узаконення зазначений термін отримав у Законі України «Про назву, структуру і кількісний склад нового парламенту України» від 03 жовтня 1993 року. Чинна Конституція України закріпила термін «парламент» в якості дефініції єдиного органу законодавчої влади в Україні. З того часу проблематика парламентаризму закономірно стає предметом уваги науковців у галузі теорії держави і права та конституційного права. Разом з цим ідея суперечності (чи навіть якогось антагонізму) протиставлення парламентаризму (представницької влади) і народного суверенітету залишається живучою досі. Хоча сучасне тлумачення змісту народного суверенітету суттєво відрізняється від теорії Ж.-Ж. Руссо.

В основі такого протиставлення була (і до певної міри залишається) ідея обмеження право- та/чи дієздатності народу (відмові йому бути суб'єктом права у різних вчених на різних підставах), що зумовлює неможливість вчиняти юридично значимі дії народом, а отже, й уповноваженням ним своїх

представників. З цієї точки зору представництво є народним по формі, а не по суті, оскільки визначається воно законом (представництво по закону), що не заперечує в принципі й представницького характеру влади монарха (а така ідея розвивалась у теорії і на практиці з часів французької революції) [67].

За такої логіки, зміст парламентаризму як представницької демократії (по закону) вихолощується, а ідея народного суверенітету трансформується в ідею суверенітету парламенту (органу державної влади), що реалізується разом з ідеєю панування (владарювання) права. Найбільш яскравим прикладом реалізації принципів суверенітету парламенту та панування права є система організації державної влади Великобританії. В цій державі «суверенітет парламенту» є фундаментальним принципом конституційного права і принципом звичайного права, що неодноразово визнавався судами.

Своєрідність британського парламентського «абсолютизму» зумовлює малоймовірність підстав для виникнення конфліктів між гілками державної влади, що можна пояснити м'яким поділом влади, який передбачає співробітництво законодавчої й виконавчої влади та посередницьку роль уряду, відповідального перед парламентом. Разом із цим сучасні дослідники відмічають, що принцип суверенітету парламенту починає йти на поступки елементам безпосередньої демократії (мається на увазі започаткування практики проведення загальнонаціональних референдумів), а Британський парламент все більше втрачає свою незалежність у вирішенні державних справ, оскільки більшість його повноважень здійснюється під керівництвом Кабінету міністрів через механізми партійного контролю; широко застосовуване делеговане законодавство не піддається контролю з боку парламенту, який все більше втрачає свої позиції у фінансовій і бюджетній сфері, та в сфері контролю за діяльністю уряду [6].

Іншою крайністю у тлумаченні правоздатності народу є концепція народу як органу держави. Досліджуючи юридичні і політичні аспекти представництва загалом й органів представництва, вчені вбачають в народі колегіальний та вищий орган держави, повноваження якого обмежуються сприянням в

установленні іншого органу, наділеного в силу Конституції правами, що належали до того народу.

Народ виступає органом держави як реалізуючи свою владу безпосередньо, так і через форму представницької демократії: у першому випадку воля органу створюється єдиним народом у всій його сукупності, а в другому – особливим органом волі народу. В результаті, парламент представ у вченого в юридичному сенсі організованим суверенним народом. Зазначена концепція містить у собі певне протиріччя: визначає, з одного боку, народ джерелом влади, а з іншого – обмежує його правоздатність «державною компетенцією», бо «орган завжди представляє державу у визначених межах» [6].

Слід зазначити, що ці ідеї не залишилися виключно надбанням теорії конституційного (державного) права минулого століття. Вони знаходять своє відображення в конституційних актах окремих сучасних держав, в яких прямо встановлюється обмеження влади народу попри загальне утвердження принципу народного суверенітету. Так, згідно із ст. 22 Конституції Аргентинської нації народ не вирішує і не управляє інакше, ніж через органи державної влади. У Конституції Португалії попри закріплення належності політичної влади народу (ст.108), в ст. 10 визначається, що народ здійснює владу в формах, передбачених Конституцією. Подібні ідеї знаходять своїх прихильників і серед сучасних вчених.

Такий підхід, незважаючи на наділення народу право- та дієздатністю, так само є обмежувальний щодо нього як політичної цілісності. Загалом, ми вважаємо штучною будь-яку ідею обмеження верховенства народу, оскільки реальна спроможність народу творити власну історію була підтверджена численними прикладами в світі. У зв'язку з цим підтвердження право та дієздатності Українського народу є особливо показним. З іншого боку, й історія розвитку державності ряду країн є потужним аргументом, що заперечує формальне обмеження верховенства через встановлення «компетенції для народу». Бо компетенція – форма життєдіяльності органу влади, який щодо свого джерела є суб'єктом, хоча й не підпорядкований організаційно, проте залежний,

як мінімум, від суспільної думки, що може стати потужним засобом впливу на нього. Право народу, політичної спільноти, на владу – природно історичне, неодноразово підтверджуване практикою, а будь-які моделі обмеження такого права заперечують саму ідею народного суверенітету, верховенство права, цінність і значущість прав людини і демократії. Подібні обмежувальні щодо верховенства народу теорії знецінюють й ідею парламентаризму, що, як зазначалось, є синтезом прямої і представницької демократії, та породжують превалювання політичної доцільності на шкоду праву. Чи не є яскравим прикладом живучості ідей обмеження влади народу відсутність у Конституції України визначення параметрів виборчої системи й тлумачення цього питання Конституційним Судом України як питання політичної доцільності?

Парламентаризм як закономірний розвиток принципу народного суверенітету в теорії і практичній реалізації, в першу чергу, пов'язаний із парламентарною формою (системою) правління. Парламентарне правління, як відомо, характеризується, насамперед, особливою роллю та місцем парламенту, як провідного органу представницької влади й визначального суб'єкта у реалізації законодавчої влади. Рішенням Конституційного суду України у справі про повноваження Верховної Ради України від 17 жовтня 2002 року констатовано, що Верховна Рада України по своїй природі є представницьким органом державної влади і здійснює законодавчу владу. Визначення Верховної Ради України єдиним органом законодавчої влади означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений приймати закони. Повноваження Верховної Ради України реалізуються спільною діяльністю народних депутатів України на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій [51].

Це означає, що представницька природа є засадничою у визначенні політичної ролі парламенту і має втілюватись як в його організації, так і в діяльності. В Конституції України безпосередньо не визначається представницький характер Верховної Ради України, натомість утверджується її визначення як єдиного органу законодавчої влади. Така характеристика парламенту, з одного боку, конкретизує загальне положення ч.2 ст.6 Конституції

України щодо здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, а з іншого – є прямим втіленням принципу народного суверенітету: якщо верховенство влади в державі належить народу, то виключно йому належить право шляхом прийняття законів встановлювати правила співжиття та погодження інтересів у суспільстві й порядок функціонування власної організації, найбільш досконалою формою реалізації якого є діяльність спеціального органу державної влади – парламенту. У питанні співвіднесення понять законодавчої влади і парламенту в науковій літературі правильно підмічено їх синонімічність, взаємну проникливість і, на нашу думку, пряму обумовленість дією принципу народного суверенітету, бо монарх в абсолютистській державі володів правом приймати закони. Тому не можна не погодитись із Г.С. Журавльовою, що законодавча влада – «це поняття, яке, по-перше, позначає зміст і наслідки волевиявлення народу (виборчого корпусу) на відповідних, законодавчих референдумах; по-друге, відображає сукупність повноважень різних елементів державного механізму (насамперед парламенту), прямо співвіднесених із законотворчістю; по-третє, фіксує одну з головних, «титульну» функцію парламенту; по-четверте, називає сам парламент і позначає його призначення» [20, с. 9].

Конституція України, характеризуючи Верховну Раду України як єдиний орган законодавчої влади, тим самим закріпила одну з найважливіших форм верховенства народу щодо визначення конституційного ладу, тобто тих найбільш загальних і стабільних положень Конституції, які закріплюють, фіксують політичний вибір народу (модель власної державної організації), а також виключно його права на зміну цієї моделі. Тим самим зафіксовано право тільки одного органу державної влади в межах окреслених повноважень втілювати політичну волю народу в законодавстві й визначати шляхи її реалізації. Саме з такої точки зору можна говорити про верховенство парламенту, про його провідну, основну роль в системі органів державної влади, бо безпосереднього підпорядкування парламенту інших органів державної влади на сьогодні не існує навіть у «чистих» парламентарних державах. У сучасній демократичній державі

абсолютизм, втілюваний в одному органі державної влади, нехай і представницькому, неможливий. Державна влада залишається виключною прерогативою народу як політичної цілісності: «Ніхто не може узурпувати державну владу»: ні державні органи, ні посадові особи, ні політичні партії, ні будь-які інші суб'єкти, покликані реалізовувати публічні функції. У зв'язку з цим говорити про парламентаризм як форму реалізації народного суверенітету можна за умови, що у здійсненні законодавчої влади парламент спроможний забезпечувати втілення в законах волі та інтересів власного народу й убезпечити викривлення цієї волі. Такими умовами є: закріплення відповідного конституційно-правового статусу парламенту і законодавче визначення повноважень його структурних складових (організаційної та політичної), забезпечення процесуальної спроможності парламенту (регулювання законодавчих процедур, форм і методів діяльності парламенту в цілому, його органів, структурних підрозділів і посадових осіб.

Численні дослідження українського парламентаризму як явища та наукової теорії, основних функцій Верховної Ради України й змісту законодавчої влади дозволили науковцям виробити ряд змістовних і обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення. У світлі ідей державно-правової реформи, що наразі визріває як конституційно-правова реформа, зберігають свою актуальність пропозиції щодо напрямів парламентської реформи: вдосконалення, розширення та посилення конституційних основ реалізації законодавчої функції Верховної Ради України, демократизації законодавчого процесу, підвищення якості та ефективності законодавчої діяльності та побудова на цій основі раціональної правової системи. Очевидною є необхідність удосконалення законодавчої діяльності парламенту України як щодо визначення загалом змісту, форм та методів цієї діяльності, так і в частині вирішення окремих процедурних питань [36, с. 10-14; 70, с. 173-189;].

Особливої уваги вимагає законодавчий процес. Про необхідність його законодавчого забезпечення у вигляді законів «Про Верховну Раду України», «Про закони і законодавчу діяльність» давно наголошують фахівці [69, с. 90].

Інститут парламентського контролю, який поряд з іншими чинникам можна вважати необхідною умовою забезпечення реального парламентаризму, вимагає особливої уваги законодавця як в частині визначення самого поняття та змісту парламентського контролю, так і його напрямів, форм і методів, процедур [33].

Наведені та низка інших пропозицій законодавчого забезпечення парламентаризму знайшли об'єктивацію в проектах законодавчих актів, які в різний час і з різним успіхом проходили апробацію в парламенті. Згадаймо «епопею» з регламентом Верховної Ради України, долю Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» [49]. З часу набуття чинності Конституції України у Верховній Раді України неодноразово реєструвалися та розглядалися проекти законів. Численних змін зазнали та продовжують зазнавати й чинні на сьогодні закони: «Про Регламент Верховної Ради України», «Про комітети Верховної Ради України», «Про статус народних депутатів України», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про Рахункову палату».

Проте поки що у нас немає підстав стверджувати про існування в Україні якоїсь власної моделі парламентаризму чи про парламентаризм як конституційну доктрину. Це, на наш погляд, виглядає парадоксальним. Бо при загальновизнаній цінності теорії народного суверенітету й підтримуваний всіма політичними силами ідеї демократичної держави в Україні, про парламентаризм як форму реалізації народного суверенітету та як вищий ступінь демократії ніхто й не згадував напередодні чергових парламентських виборів. Можливо, Українське суспільство свідомо ухиляється від парламентаризму, пам'ятаючи невдалий (але спрямований вперед) півкрок до нього, зроблений згідно з Законом України «Про внесення змін та доповнень до Конституції України» № 2222 та кризу влади 2007-2008 років. А, можливо, саме суспільство ще не готове стати демократичним, бо критикувати когось завжди легше, аніж самому проявляти активність й брати на себе відповідальність. Крім того, досягненню зовнішньої свободи перешкоджає відсутність внутрішньої як закономірний наслідок радянського минулого.

Можливо, просто потрібен час для усвідомлення цінності й без альтернативності парламентаризму саме як засобу та провідної форми реалізації народного суверенітету.

Перманентна ідея конституційної реформи в Україні вимагає постійного контролю народу в цілому, прогресивних політичних сил і громадян щодо недопущення викривлення ідеї парламентаризму і формалізації ролі парламенту. Принцип (ідея) народного суверенітету має «пронизувати» всі інститути парламентаризму не лише в статичній, а, в першу чергу, в динамічній. У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на «слабкі місця» західного парламентаризму, бо вчитися завжди краще на чужих помилках.

Сучасні вчені виділяють ряд основних негативних тенденцій у розвитку сучасного парламентаризму в демократичних західних державах, результатом яких є перетворення парламенту з органу народного представництва в представництво виконавчої влади й все більшу втрату ним свого призначення як політичного інституту, що має визначати основні напрямки розвитку суспільства. Розвиток ЄС – ще один потужний чинник, що зумовлює зменшення значення національних парламентів як законодавчих органів внаслідок скорочення їх функцій в країнах Центральної Європи.

Тож можемо стверджувати, що парламентаризм, який за своєю природою має бути формою реалізації народного суверенітету, завжди перебуває в «зоні ризику», – поглинання інших суб'єктів, – претендентів на верховенство, як-то: партійної та міністерської бюрократії, наслідком чого є ізолювання народу від влади, узурпація його природного права на владу вузьким колом партійної та міністерської номенклатури та втілення в державну політику власних інтересів під виглядом всенародних та на шкоду останнім. Подолати такі негативні тенденції виключно юридичними засобами неможливо, бо справжній, істинний, парламентаризм – це і відповідний рівень політичної і правової культури. З іншого боку, і якість юридичних засобів є відображенням певного культурного рівня суспільства і особливо правлячої еліти. Усвідомлення цього провладною елітою вже є кроком на шляху до парламентаризму в Україні.

У зв'язку з цим з метою «нейтралізації» викликів парламентаризму необхідно розробити і запровадити в державну політику заходи, спрямовані на підвищення ролі парламенту щодо органів виконавчої влади, що об'єктивно вимагає набуття ним якості «народного» (бо саме лише існування парламенту в державі зовсім не означає існування справжнього народного представництва). Крім того, з огляду на перспективи інтеграції України до ЄС необхідно активізувати проведення наукових досліджень, спрямованих на вироблення ефективних інструментів контролю національних парламентів за політичними структурами Європейського союзу.

Висновки до розділу 1

1. Парламентаризм пройшов декілька етапів. Перший етап умовно можна назвати передісторією. Парламентаризм з'явився на ранніх етапах історії соціального буття людських спільнот. Другий етап розвитку парламентаризму можна пов'язувати з кінцем XVII – кінцем XVIII ст., коли його ідеї знайшли своє відображення в державно-правовій практиці, в писаних конституціях кінця XVIII ст., де було закріплено принцип верховенства парламенту. Це стало початком розвитку парламентаризму в сучасному його розумінні. Третій період розвитку парламентаризму охоплює XIX ст., коли на конституційній основі парламент формується як державний інститут у більшості країн, які існували в той час. Четвертий період розвитку парламентаризму охоплює XX ст. і характеризується його утвердженням як системи взаємодії держави і суспільства. Відбувся ренесанс парламентаризму в сучасних умовах у різних формах і з різними темпами, з різними особливостями різних країн.

2. Парламентаризм фактично є системою державної влади, яка, зокрема, характеризується наявністю виключної ролі парламенту як представницького органу інтересів різних верств суспільства й інститутом, що гарантує обмеження

узурпації влади у державі за допомогою реалізації своїх виключних функцій. При цьому зміст поняття “парламентаризм” фактично реалізується у формі організації системи державної влади, формуванні органів, їх підзвітності та підконтрольності, недопущення узурпації влади жодною з гілок і фактичне втілення інтересів громадян у безпосередній діяльності, а отже, реалізація парламентаризму у державі. Складовими парламентаризму можна визначити як опосередковані, тобто ті, які є засадничими для формування парламентаризму – народовладдя, установча влада народу, суверенітет влади народу; механізм реалізації влади народу; вибори як форма реалізації представницької влади; та безпосередні, які становлять та розкривають безпосередній зміст парламентаризму – державна влада; узурпація, обмеження державної влади; парламент та його діяльність у системі парламентаризму, конституційно-правова відповідальність як гарантія парламентаризму.

3. Парламентаризм, який за своєю природою має бути формою реалізації народного суверенітету, завжди перебуває в «зоні ризику, – поглинання інших суб’єктів, – претендентів на верховенство, як-то: партійної та міністерської бюрократії, наслідком чого є ізолювання народу від влади, узурпація його природного права на владу вузьким колом партійної та міністерської номенклатури та втілення в державну політику власних інтересів під виглядом всенародних та на шкоду останнім. Подолати такі негативні тенденції виключно юридичними засобами неможливо, бо справжній, істинний, парламентаризм – це і відповідний рівень політичної і правової культури. З іншого боку, і якість юридичних засобів є відображенням певного культурного рівня суспільства і особливо правлячої еліти. Усвідомлення цього провладною елітою вже є кроком на шляху до парламентаризму в Україні.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПАРЛАМЕНТАРЯ

2.1. Генеза парламентаризму в Україні

У сучасному Світі основою демократичних держав є принцип народовладдя особливості якого, у значній мірі, визначаються на конституційному рівні держави. Так, Конституція України передбачає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 5 Конституції України). Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69). Так, через вибори український народ має право формувати парламент України як єдиний орган представницької законодавчої влади в державі (ст. 75).

На сьогоднішній час є загально відомим, що формування органів управління держави через процес обрання їхніх представників є однією з ознак демократичного напрямку розвитку держави. Тобто, виборність представників парламенту, як вищого законодавчого органу держави, є одним із показників стабільного розвитку демократичних інститутів держави та форм представницького врядування. Проте, особливості формування представницьких органів влади, в тому числі й законодавчих, у значній мірі залежать від національних традицій представництва. Більше того, демократизація суспільства в значній мірі відбувається на основі значного наукового розуміння історії розвитку та формування юридичної і політичної природи представництва у владі.

Досліджуючи особливості формування представницької влади (парламентаризму) в контексті історії розвитку державних утворень на території сучасної України варто брати до уваги те, що вона є досить складним

багатогранним явищем, яка, як мінімум, вбирає в себе правову та політичну суть. У ході даного дослідження варто брати до уваги те, що в історії термін „парламентаризм” вперше почав з’являтися у XIV сторіччі. Практика застосування цього терміна була пов’язана із теоретичними обґрунтуваннями засад народного представництва через державні органи, в даному випадку через парламент [81, с. 75].

На думку В.М. Шаповала, явище парламентаризму є історично зумовленим наслідком суспільно-політичного розвитку, генетично пов’язаним з періодом історії, який розпочався європейськими революціями XVIII-XIX ст., а сам термін набув поширення лише у XIX ст. В.М.Шаповал має рацію й у тому, що парламентаризм не можна пов’язувати з якоюсь конкретною формою правління, адже парламентаризм є притаманним кожній демократичній державі, не залежно від форми правління [66, с.605-606]. Сучасне визначення парламентаризму розглядає його як політичну систему при якій, згідно з конституцією, парламенту належить керівна роль у системі державних органів [53, с. 519]. З означеного вище, можна допустити, що історію розвитку парламентаризму, в сучасному його розумінні, варто розглядати, як мінімум, із XVII сторіччя, а як максимум із XIV. Однак, представництво, як спосіб формування колегіальних органів влади, мають значно давнішу історію. З огляду цього, дослідницький процес варто поділити на два етапи, а саме, першим кроком варто проводити дослідження особливості процесу формування представницьких органів влади на території сучасної України до початкового періоду розвитку парламентаризму у класичному його розумінні, де характерними для нього є тріада ознак: наявність парламенту як представницького органу народу; розподіл влади та наділення парламенту законодавчою владою; виборність парламенту і його особливе місце у системі представницької демократії [27, с. 101]. Такий підхід дозволить вивчати ретроспективу історії розвитку формування органів управління на основі представницьких засад як базової компоненти продукування класичних принципів парламентаризму в Україні.

З іншої сторони, складність процесу дослідження історії парламентаризму в Україні криється й у тому, що історія парламентаризму є предметом наукових досліджень різних гуманітарних наук, до прикладу, політології, соціології, історії держави і права, конституційного права. Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку цих наук ними використовуються різні світоглядні парадигми та методологічні засоби. Різноманіття поглядів, концепцій та методів у ході дослідження історичних аспектів розвитку парламентаризму в Україні сприяють можливості застосування значної джерельної бази, що насичуватиме результат дослідження об'єктивнішою інформацією. Проте, такий перебіг пошуку наукової істини продовжуватиме у часі вироблення єдиної вітчизняної наукової концепції щодо історії становлення парламентаризму в Україні. Аналіз історичних джерел вказує на те, що наявність представницьких установ у вітчизняній історії представницької влади мають досить давню та тривалу передісторію.

З появою перших поселень греків на Північному Причорномор'ї (VII ст. до н.е.) на межі V ст. – IV ст. до н. е. починають з'являтися міста-держави такі як: Ольвії, Пантікапеї, Херсонесі та ін., де влада здійснювалася через народні збори, які скорочено називали «народ». Окрім того, управління такими містами-полісами здійснювала і Рада міста, яка була постійно діючим органом міської влади. Члени Ради міста обиралися повноправними громадянами міста. До повноважень Ради міста було віднесено: підготовка рішень народних зборів, перевірка кандидатур на виборні посади, нагляд та контроль за діяльністю виборних посадових осіб тощо [66, с. 23].

Потребує додаткового дослідження процес формування представницьких органів влади й у період існування Боспорського царства, яке виникло у V ст. до н.е. та існувало біля тисячі років, адже воно займало територію України, а саме Керченський півострів, де столицею було місто Пантікапей (сучасне місто Керч). Варто наголосити на тому, що міста даного царства теж користувалися правом на самоврядування. Не дивлячись на сильну централізовану владу царя, в царстві мало місце потужне місцеве управління, яке на перших початках зберігало

полісне самоврядування у вигляді народних зборів, ради, виборних посад [62, с. 27].

На думку Ч. Вайза та П.Кислого зародження парламентаризму на українських землях відбулося з часів Русі. Вони вважають, що народне віче тих часів виступало як певний політичний інститут, який надавав народу можливість здійснювати владу та здійснювати контроль за діяльністю князя [3, с. 42]. Тобто, дані науковці вбачають витоки української парламентської традиції з часів Середньовіччя. Однак, першим українським парламентом вони вважають Центральну Раду [27, с.102-103].

Проте, на наш погляд, процес формування влади на основі представництва в періоду Руської держави є досить насиченим, адже у ній діяло цілий ряд колегіальних представницьких органів, а саме: феодалські з'їзди, віче та верв. Метою існування феодалських з'їздів було ослаблення влади київського князя і посилення влади земельної аристократії. Ці з'їзди були вищими органами феодалської влади. Скликалися вони Великим князем. Учасниками таких з'їздів були місцеві князі, їхні союзники, васали, бояри, інколи духівництво. До повноважень було віднесено право приймати нові закони; розподіляти лени; вирішувати питання війни і миру; визначати правове регулювання зовнішньоторговельних відносин.

Віче являло собою народні збори. Варто зауважити, що віче часто використовувалося власниками землі у протиставленні князю, що фактично формувало своєрідну феодалську демократію. У функціональні повноваження віча входило організація та комплектування народних дружин; вибори ватажків підрозділів, чи громад. Віче наділялося важливою функцією реалізації принципу противага у владі через контроль за внутрішньою політикою князів.

На рівні місцевого самоврядування теж дотримувався принцип представництва. Тут колегіальним представницьким органом був верв, до компетенції якого входило колективне володіння неподільними землями, контроль за дотриманням норм звичаєвого права та захист членів громади і їх власності від посягань державної влади, феодалів та сусідніх общин [62, с. 35-

36]. Тобто, ми бачимо, що представництво, як спосіб формування органів влади, за часів Русі, зберігалось на всіх її рівнях.

Із ліквідацією Галицько-Волинського князівства історики вбачають припинення періоду державної самостійності України – Русі [62, с. 70]. Землі сучасної України втрачають суверенність та потрапляють під протекторат Литви та Польщі. Проте, як стверджує В.М. Єрмолаєв, станово-представницькі органи влади в Польщі і Литві формувалися за зразком Русі. Більше того, у XII-XIII ст. в Польщі у віче могли брати участь всі вільні жителі міст та довкілля [19, с.26], що фактично є зразком віча періоду Русі.

Зауважимо, що з кінця XV ст. система влади Великого князівства Литовського вибудовувалась на основі станово-представницьких засад, де найважливішими інститутами були сейм і сеймики. З розширенням представницького кола земських та загальнодержавних з'їздів, до яких почали запрошувати місцеву шляхту, представників міст і капітулів, дані з'їзди були перейменовані у вальні (загальні) сейми. Вони скликалися королем, котрий безпосередньо, із королівською радою, брав у них участь [9]. Тобто, на XV ст. представницькі органи Великого князівства литовського формувалися розширеним колом представників місцевих органів влади.

Підсумовуючи епоху перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського варто звернути увагу на те, що у період з XIII ст. до кінця XIV ст. найважливіші зовнішні та внутрішні питання діяльності держави вирішувалися на засіданнях сеймів. На цих сеймах, законодавчі і виконавчі повноваження покладалися на членів «старих дум» - удільних князів. Проте, вже у XVст. Великий князь всі державні функції перебрав собі, залишивши при собі державну раду для допомоги у державних справах, яку з 1413 року було перейменовано у пани-раду. На підставі двох Привілеїв від 1492 року та 1506 року князь починає втрачати свою владу, а натомість легалізовує своє становище та розширює права пана - рада, яка стає законодавчим органом влади, з правом обрання Великого князя. З часом, з другої половини XV ст. і до другого

Литовського статуту зростає вплив сейму у представницьких органах Великого князівства Литовського.

Не викликає сумніву і те, що історія українського козацтва, а саме – Запорозької Січі та Гетьманщини є зразком формування органів влади у відповідності до національного духу свободництва. Так, за визначенням посла Венеціанської республіки Альберто Віміні (1650 р.) Запорізька Січ була демократичною республікою, а М.Костомаров її вважав християнською козацькою республікою [62, с. 99].

З огляду цього, слушною є думка М.Г. Тараненка щодо Запорозької Січі як окремого феномену, суть якого криється у тому, що ми маємо можливість вперше спостерігати як державотворча функція реалізовувалася безпосередньо представниками простого народу [56, с.115]. Так, вищим законодавчим органом Запорозької Січі була Козацька Рада, яка формувалася усіма без винятку низовими козаками. Повноваження Козацької Ради були досить широкими. Окрім того, що вона була фактично вищим законодавчим, адміністративним та судовим органом, вона виконувала й інші внутрішні та зовнішні функції.

У період Гетьманщини формування та повноваження представницьких органів влади теж мали ряд своїх особливостей. На цей період Генеральна рада вирішувала найважливіші питання зовнішньої та внутрішньої політики. Так, у 1648 р. нею були прийняті «Статті про устрій Війська Запорозького», які фактично за їх суттю формували конституційні підвалини виконавчої влади в особі гетьмана. За цими статтями було передбачено порядок обрання гетьмана на посаду керівника держави та його функції. Гетьман одночасно ставав головнокомандувачем, наділявся правом видавати універсали, скликати ради. У повноваження гетьмана також входило судочинство.

Отже, Генеральна рада трансформувалась із загальної військової ради Запорозької Січі у Верховний орган влади Гетьманщини із таким правом як обрання гетьмана і генеральної старшини (генерального уряду), санкціонуванням (прийняття) законів, прийняттям рішень з питань війни і миру, внутрішньої і зовнішньої політики, ратифікації міждержавних угод, судочинства

[19, с. 57]. Козаки всі мали право брати участь у засіданні Ради. Однак, у повному складі козацьке військо, як правило, участі у її роботі не брало.

Після знищення Запорозької Січі та Гетьманщини і поділу українських земель між двома імперіями (Австро-Угорська та Російська) розвиток української державності, починаючи з кінця XVIII ст., фактично був припинений. Революційні події 1848 року змусили австрійського цісаря рухатися в бік конституційної монархії. Так, у цьому ж році ним було проголошено конституцію, яка передбачала в імперії форму правління за зразком конституційної монархії. Окрім того, було засновано парламент – рейхстаг, який передбачав у своїй структурі дві палати: палата панів та палата представників. Виборний процес передбачався двоступеневим [58, с.20-21].

Не беручи до уваги те, що вже у травні 1848 р. було внесено корективи у конституційну реформу, якими було проголошено перші державні збори установчими й однопалатними, а вибори до палати панів скасовувались, українці Галичини та Буковини всетаки мали своїх представників у рейхстазі (39депутатів) [19, с.75]. Такі революційні події спонукали до активної політичної діяльності українців Галичини та Буковини, що привело до створення Головної Руської Ради, яка своєю політичною активністю домоглася українізації органів управління Галичини, створення українських військових формувань, виступала на захист української мови, активно боронила права поневолених народів Австрійською імперією. У цьому контексті, варто погодитись із міркуванням І.З. Криховецького з приводу того, що початки українського парламентаризму на Галичині та Буковині було закладено Головною Руською Радою, яка ставила за мету своєї діяльності утворення національних представницьких органів, надання Галичині та Буковині статусу національно-територіальної автономії з конституцією, сеймом та політичною адміністрацією [32, с.6].

Із прийняттям так званого «жовтневого патенту» у відповідності до імператорського диплому від 20 жовтня 1860 р. було оголошено про встановлення конституційного ладу, скликання парламенту та крайових Сеймів [18, с. 19], що і послугувало створенню Галицького та Буковинського крайових

сеймів, які були наділені усіма атрибутами парламенту, адже вони, як мінімум, мали власні органи управління та законотворчі функції. До керівництва сейму входили: маршалок, віце-маршалок, чотири секретарі, три квестори і ревізори. Маршалок, якого обирали більшістю голосів депутатів сейму, очолював сейм. Маршалка на цій посаді затверджував своїм указом імператор. Маршалок виконував управлінську функцію, вів засідання, очолював Крайовий віділ, відбирав найважливіші для сейму пропозиції і внески тощо [18, с. 20].

Революційні події у 1905-1907 рр. в Російській імперії не в такій значній мірі впливали на формування українського парламентаризму як це відбувалося на теренах Галичини та Буковини за часів Австро-Угорської імперії. Тут варто наголосити на тому, що на відміну від Галичини та Буковини українські території, які перебували у складі Російської імперії отримали лише право висувати своїх представників до Державної думи. Так, ми можемо сказати, що після революційних подій політичний процес набрав дещо іншого, більш демократичнішого забарвлення, до прикладу, почали зароджуватися політичні партії, українці почали отримувати представницькі мандати до Державної думи, але власного вищого українського представницького органу ми не отримали. З огляду цього, на нашу думку, немає підстав започатковувати серйозну наукову дискусію щодо, власне, історії розвитку українського парламентаризму в сучасному його розумінні, під час перебування частини українських земель в складі Російської імперії як мінімум до 1917 року, коли в Україні розпочалися якісно нові політичні процеси.

Наступним потужним періодом розвитку української парламентської ідеї було розпочато з 22 січня 1918 р., коли Центральна Рада прийняла IV-й Універсал, яким було проголошено, що Українська народна республіка (далі – УНР) стає самостійною, незалежною, суверенною державою. У цьому ж акті було передбачено й те, що Україна проголошувалась парламентською республікою, унітарною і демократичною державою. Законодавчі функції закріплювались за Центральною Радою. Отже, лише IV Універсал наділив Центральну Раду функціями законодавчої та представницької влади. Таким

чином, варто погодитися із думкою В.Я. Тація, О.Д. Святоцького, М.М. Страхова у тому, що статус парламентської установи Центральна Рада отримала лише після прийняття IV Універсалу [57, с.22-23].

Немає сумніву, що період діяльності Центральної Ради є досить насиченим в контексті становлення та формування вітчизняної традиції парламентаризму. Зрозуміло, що цей масив інформації може стати джерельною базою окремого дисертаційного дослідження. Тому автори даної публікації ставлять за мету виокремити та проаналізувати лише національні особливості тодішнього періоду розвитку представництва при формуванні органів влади. З іншої сторони, розглядаючи особливості формування та розвитку вітчизняної традиції парламентаризму за доби Центральної Ради варто брати до уваги тодішні соціально-політичні умови, адже тодішнє керівництво в значній мірі залежало від цих умов, що чітко ми можемо спостерігати за особливостями процесів укладання чотирьох універсалів та їх юридичним змістом.

На нашу думку, ключовим правовим джерелом того історичного періоду у відображенні саме класичних принципів побудови парламентаризму є IV Універсал. Тут варто відмітити, що парламентські принципи закладені у цьому Універсалі отримали продовження свого розвитку в Конституції УНР. Дана Конституція фактично закріпила в Україні парламентську форму правління. Так, ст. 23 Конституції передбачала, що Верховним органом влади УНР є Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу владу в УНР і формують органи виконавчої і судової влади. Вища виконавча влада в УНР належала Раді Народних Міністрів (ст.24). Судова влада належала Генеральному Суду УНР(ст. 25). Вся влада в УНР походить від народу...(ст.22). Суверенне право в УНР належить народові України...(ст.2) [63, с. 240; 242].

Таким чином, ми бачимо, що Конституція УНР передбачала парламентську форму правління з її поділом на законодавчу, виконавчу та судову. Однак, варто погодитись із заувагами В. Шаповала в тому, що недоліком цієї Конституції, в першу чергу, є те, що її положення не передбачали стримування та противаги у

збалансуванні державного механізму на принципі рівнозначимості органів [28, с. 29-37], що є характерним для сучасних демократичних конституцій.

Ліквідації УНР більшовицькою Росією привело до встановлення радянської влади на теренах сучасної України, яка заперечувала один з основних принципів парламентаризму – поділ влади. У своєму дисертаційному дослідженні „Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму” В.С.Журавський акцентує увагу на тому, що у радянському періоді формування парламентаризму здійснювалося на основі принципу диктатури пролетаріату, а не рівності усіх громадян. Науковець стверджує, що цей принцип був притаманним усім чотирьом Конституціям УРСР [21, с.14].

Як на нашу думку, то більш реальну характеристику особливостей парламентаризму в Україні під час радянського періоду надав Віктор Даниленко у науковій публікації „Особливості радянського парламентаризму в Україні (друга половина ХХ ст.)”, де він доказує, що радянський парламентаризм в Україні мав лише умовний характер. Такий парламентаризм маскував реальну владу Комуністичної партії. Науковець вважає, що єдиною ознакою справжнього парламентаризму в радянській системі була лише виборність. Проте і вона в умовах партійної диктатури носила деформований характер [11, с. 124-125].

Отже, результати аналізу історичних джерел дають можливість українцям вбачати свою власну історію формування представницьких органів влади з періоду Скіфської держави. Щодо перших ознак парламентаризму, то тут варто погодитися з багатьма вітчизняними істориками, які ці ознаки вбачають у правовій системі Русі. Про формування парламентаризму на основі принципів подібних до сучасних класичних, то тут ми можемо вести дискусію з періоду Литовсько-Руської держави. В результаті проведеного дослідження автори даної публікації дійшли й другого висновку, а саме, висновку про те, що на всіх історичних етапах формування різноманітних державних утворень на території сучасної України представницькі органи влади домінували і були завжди в

жорсткій опозиції до індивідуальної влади царя, князя, короля, отамана, гетьмана, чи президента.

2.2. Специфіка парламентаризму як інституту демократії у сучасній Україні

Парламентаризм – це найдавніший інститут демократії, що виражає та реалізовує принцип представництва інтересів різних соціальних груп, втілює уявлення про колегіальність прийняття політичних рішень. Тому не даремно парламент посідає центральне місце у системі органів державної влади сучасного суспільства.

Водночас сам факт наявності парламенту не свідчить про демократизацію політичної системи. Адже він може бути наділений певними функціями лише формально. А реалізація принципу представництва на практиці часто виявляється проблематичною у зв'язку із багатоманітністю суспільних інтересів, які так чи інакше набувають деформованого вигляду в структурі парламентських політичних сил. Тому інституційна ефективність парламентаризму є предметом багатьох політологічних досліджень, зокрема Р. Даля, А. Лейпхарта, Х. Лінца, Дж. Сарторі та ін. В умовах гібридних політичних режимів реалізація принципу представництва у процесі функціонування інституту парламентаризму значно ускладнюється у зв'язку з низьким рівнем політичної культури, відсутністю сталих традицій парламентської взаємодії, слабкістю партійної системи та інститутів громадянського суспільства. На нашу думку, за останні роки окреслені тенденції не лише не зникають, а й набувають дедалі загрозливіших форм, що спонукає повернутися до розгляду чинників інституціоналізації парламентаризму в Україні.

Інститут парламентаризму особливо яскраво довів свою важливість як інституту демократії у кризовий період після Революції Гідності. Залишившись єдиним легітимним інститутом у системі органів державної влади та докорінно

змінивши внутрішню розстановку політичних сил, Верховна Рада України все ж змогла запобігти деінституціоналізації демократії та забезпечити зміну влади конституційним шляхом.

Докорінні зміни у структурі та складі Верховної Ради України відбулися після парламентських виборів 2019 р. IX скликання українського парламенту багато в чому стало оригінальним. Насамперед вперше в історії України було сформовано монобільшість, рекордно оновився персональний склад депутатів і став наймолодшим [38]. Однак питання про те, чи підвищило це ефективність парламентаризму в процесі демократизації, потребує детальнішого розгляду.

Представники провладної більшості звітують про рекордну швидкість та результативність прийняття законодавчих актів. Проте це лише прагнення популістськими методами довести власну значущість. Набагато важливішим критерієм впливу законотворчості на процеси демократизації вважаємо дотримання процедури прийняття законопроектів, їхнє всебічне обговорення, відповідність суспільним потребам та адекватність обставинам. Якраз таких передумов бракує у поточній роботі парламенту.

Наприклад, приймаючи у вересні 2019 р. Закон України «Про внесення змін до ст. 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України» [41] було штучно «створено» дві чергові сесії. Перша тривала один день 29 серпня 2019 р. На ній законопроект був попередньо схвалений. Друга почалася через два дні, 3 вересня 2019 р., коли Закон був прийнятий остаточно [25]. Тобто було грубо порушено процедуру внесення змін до Конституції. Крім того, виникли гострі суперечності щодо механізмів імплементації норм Закону в практику, оскільки схвалений Верховною Радою України 18 грудня 2019 р. законопроект унормування процедури щодо зняття імунітету був розкритикований фахівцями [59].

Такі випадки непоодинокі у законодавчій діяльності поточного парламенту. За даними Лабораторії законодавчих ініціатив, у Верховній Раді України IX скликання 26% ухвалених проектів законів пройшли лише одне читання, що значно перевищує відповідні показники попередників. При цьому скорочується

час для додаткового опрацювання нормативних документів, зникає можливість врахувати зауваження експертів та пропозицій різних сторін [61].

Багато політичних рішень розглядається у прискореному порядку на догоду громадськості. Наприклад, дискусії щодо зменшення чисельності депутатів не мають конституційної доцільності та нагальної потреби. Популізм перетворюється на постійний атрибут функціонування парламентаризму, що, як не парадоксально, в кінцевому підсумку шкодить його популярності як інституту загалом. За даними моніторингу громадської організації «Слово і діло», кандидати у народні депутати щедро обіцяють навіть те, що не належить до їхньої компетенції, але не поспішають виконувати свої пропозиції. Особливо це твердження справедливе стосовно депутатів, обраних за мажоритарною системою [64].

Нова влада стала заручницею своїх передвиборчих обіцянок. Адже монобільшість теоретично дозволяє приймати будь-які політичні рішення і нести за них відповідальність. Тому чинний парламент приймає доленосні закони поспіхом, безсистемно, не маючи механізмів щодо їхньої реалізації.

Невід'ємним атрибутом українського парламентаризму є постійна зміна його конституційного статусу. Так, парламент I скликання зібрався і почав роботу ще в іншій державі, а тому відбувалося стихійне відпрацювання функцій Верховної Ради України як інституту демократії без формального оформлення відповідного статусу. Верховна Рада України II скликання спочатку взяла участь у підписанні Конституційного договору, а згодом Конституції України. III скликання Верховної Ради формально не зазнало змін конституційного статусу, але відчуло наслідки так званої «парламентської революції» у 2000 р., коли за ініціативою Л. Кучми було проведено референдум щодо значного скорочення функцій парламенту та зменшення його ролі у політичному процесі. Верховна Рада України IV скликання у 2004 р. проголосувала за конституційну реформу, що вступила в дію у 2006 р. У період каденції Верховної Ради України VI скликання відбулася реставрація Конституції України зразка 1996 р. А парламент VII скликання повернув норми Конституції 2004 р. Тобто лише два скликання

Верховної Ради України уникли змін свого конституційного статусу. Це перешкоджає відпрацюванню сталих процедур парламентаризму в Україні. Більше того, впроваджувані конституційні зміни не виключають суперечностей у взаємодії вищих органів державної влади, не мають достатньо обґрунтованих підстав, а тому скидаються на боротьбу правлячих еліт за утвердження влади.

Теперішня влада не стала винятком і активно впроваджує зміни до Конституції України. Дискусії щодо подальшого внесення змін до Конституції не вщухають, але й не зрушують з мертвої точки. Обговорювалося вже як мінімум чотири проекти, однак жоден із них не був поставлений на голосування. Вважаємо це свідченням того, що такі рішення ще не визріли достатньою мірою у суспільному середовищі та не були належним чином опрацьовані на фаховому рівні, тому виявляються передчасними.

Також збереглася традиція політичного тиску Президента на Верховну Раду України. Його наслідками стає нестабільність, неефективність парламентаризму та низький рівень довіри з боку громадськості. Одним з основних механізмів цього тиску є розпуск парламенту з політичних міркувань. Так, з дев'яти скликань Верховної Ради України не закінчили строк своєї каденції чотири. У 1993 р. добровільно у відставку пішов парламент, сформований ще в іншій державі, під впливом страйків шахтарів. Розпуск Верховної Ради України у 2007 р. став результатом тривалої політичної кризи, що бере початок з формування «Антикризової коаліції» і закінчується у червні 2007 р., коли 66 народних депутатів із «Нашої України» та 103 БЮТівці склали мандати. Позачергові вибори 2014 р. в Україні стали результатом Революції Гідності, проросійського парламентського складу парламенту, масового виходу депутатів зі складу Партії регіонів. Мотивом розпуску Верховної Ради України VIII скликання була популярність цієї ідеї серед виборців, розчарованих невиконаними передвиборчими обіцянками депутатів. Внаслідок цього виник конституційний конфлікт між Президентом та парламентом стосовно підстав дострокового припинення повноважень. Адже формально коаліція у травні 2019 р. тільки розпалася і мала 30 днів для формування нового складу, хоча фактично

вона не існувала вже давно. Конституційний Суд України вирішив суперечність на користь Президента, що потягло за собою припинення повноважень парламенту.

Отже, розпуск Верховної Ради України завжди відбувався у складних суспільно-політичних умовах, що стимулювало представників політичної еліти штучно створювати умови для правового обґрунтування розпуску. Цікаво також звернути увагу на той факт, що всі розпуски вищого представницького органу відбулися за парламентсько-президентської форми правління.

Також важливими елементами політичного впливу Президента є його право законодавчої ініціативи та можливість надавати законопроектам статусу невідкладних. Як свідчить зарубіжна конституційна практика, ця норма є скоріше винятком, аніж правилом.

Статус Верховної Ради в Україні зумовлює його використання Президентом як механізму зняття відповідальності із себе. Президент конкурує із законодавчим органом за вплив на суспільство. А оскільки більше зусиль політтехнологів докладається саме для розробки та підтримання особистого іміджу Президента, то парламент в кінцевому підсумку відіграє роль «цапа відбувайла». Цей факт засвідчують результати соціологічних досліджень, згідно з якими на лютий 2020 р. Верховній Раді України довіряли лише 28%, не довіряли – 65%. При цьому рівень довіри до Президента України В. Зеленського є вищим за парламентський попри те, що більшість у Верховній Раді України становить пропрезидентська сила: у лютому 2020 р. йому довіряли 51,5% [37].

Нарешті, парламент, як і раніше, демонструє суспільству гостру боротьбу за владу між різними політичними силами. Верховна Рада України як публічний інститут відображає різноманітні соціальні суперечності крізь призму парламентських конфліктів. Як влучно висловився О. Лісничук, «головні політичні конфлікти абсорбувалися парламентом. У певні періоди Верховна Рада виступала радше як полігон для протиборства, а в певні періоди – як колективний суб'єкт у боротьбі за владу» [22].

Наслідки внутрішньо парламентських конфліктів поглиблюються через аморфну соціальну структуру українського суспільства (нечисельність середнього класу, відсутність чітко виражених та інституційно оформлених груп інтересів), переважання в структурі парламенту клієнтелістських партій, специфічний метод регулювання діяльності парламентських коаліцій.

Процедура створення та функціонування парламентських коаліцій демонструє відсутність сталих демократичних методів взаємодії депутатів та їхніх фракцій і груп, переважання «тіньових» форматів внутрішньої конфігурації. Часто формування парламентських коаліцій значно спотворювало принцип представництва, виключало безпосередній зв'язок між складом правлячих команд і виборцями. Формування урядів меншості відбувалося не тими партіями, що здобули найбільшу підтримку на виборах, було результатом політичного маневрування та здатності партії вести конструктивні переговори з іншими парламентськими політичними силами. Особливо яскраво це проявилось під час структурування парламенту в 2006 р., коли переможці виборів не змогли дійти згоди щодо кадрових питань. В результаті сформувалась Антикризова коаліція у складі СПУ, КПУ, Партії регіонів та окремих депутатів.

Також міжфракційні переходи є одним із політичних важелів впливу Президента на представницький інститут, оскільки структура парламенту часто змінювалася після виборів Президента і змінювала свою орієнтацію на пропрезидентську. Цей феномен отримав назву «партії влади», що може бути розглянута як одна з неформальних практик функціонування парламентаризму.

З огляду на це вважаємо неефективними законодавчо закріплені норми функціонування коаліції. Адже здебільшого створення парламентських коаліцій не вважається обов'язковою умовою функціонування парламенту. В Україні згідно зі ст. 90 Конституції [29] несформування у тридцятиденний строк коаліції депутатських фракцій є підставою для дострокового припинення повноважень законодавчого органу. Це спонукає до об'єднання ідейно далеких чи зовсім несумісних фракцій, що в кінцевому підсумку негативно позначається на стабільності діяльності самої коаліції, парламенту в цілому та уряду.

Натомість перевіреними у зарубіжній практиці методами регулювання внутрішніх парламентських взаємозв'язків є неформальні практики на зразок фракційної дисципліни або коаліційних угод, що мають традиційний характер або приймаються як неофіційні документи. В Україні вони ще не довели своєї ефективності здебільшого через декларативну природу угод, що нівелює її практичний зміст, та низький рівень лояльності членів до партії через плинність партійних організацій.

Здавалося б, Верховна Рада України з монобільшістю була позбавлена необхідності провадити тривалі кадрові торги зі своїми супротивниками, але і нині сформувати стабільний склад уряду не вдалося. За часи незалежності О. Гончарук провів найменше часу на посаді Прем'єр-міністра. Міністр охорони здоров'я та Міністр освіти і науки змінювалися тричі за неповний рік. Отже, наявність чи відсутність коаліції істотно не впливає на ефективність роботи парламенту, особливо за непрозорого і непублічного характеру її формування.

Загалом Верховна Рада України демонструє гібридний характер політичної системи, оскільки лише формально виконує функцію представництва інтересів. Як наслідок, попри постійні зміни до законодавства, що регламентує діяльність вищого законодавчого органу, до визначальних рис українського парламентаризму, як і на попередніх етапах, відносимо його нестабільність, низький рівень легітимності, ситуативне структурування, неефективна законодавча та кадрова політика, перетворення його на інструмент боротьби за владу між клієнтелістськими групами, рупор популістських закликів.

До об'єктивних чинників гібридності парламенту відносимо нормативний вакуум, функціонування в умовах загальної суспільно-політичної та економічної кризи, що зумовлює постійну трансформацію законодавчих норм функціонування парламентаризму, неефективну партійну та виборчу системи. Серед суб'єктивних чинників варто назвати підміну суспільних інтересів вузькогруповими, боротьбу за владу, політичний вплив президентів на законодавчий орган, популізм.

З огляду на сказане ефективність парламентаризму як інституту демократії залежить не лише від законодавчого вноормування та офіційного оформлення парламентських процедур, а й їхньої імплементації у політичну практику шляхом інституціоналізації взаємозв'язків у системі вищих органів державної влади та всередині законодавчого органу, вироблення механізмів відкритих домовленостей, співпраці між різними політичними силами. На нашу думку, ефективним методом забезпечення стабільності парламенту має бути широке залучення громадських експертів, заінтересованих соціальних груп до розробки законопроектів, висновки яких будуть враховані не лише формально, а й змістовно. Доцільною в забезпеченні нормативного консерватизму видається і двопалатна структура парламенту.

Також оптимізація функціонування парламентаризму як інституту демократії можлива лише в контексті подальшого інституційного розвитку політичної системи в Україні та окремих її складових, зокрема політичних партій, виборів, чіткого встановлення меж повноважень вищих органів державної влади, встановлення конструктивного взаємозв'язку між Президентом і парламентом.

2.3. Інформаційно-аналітичні ресурси щодо розвитку сучасного парламентаризму

Сучасний розвиток українського парламентаризму відбувається на тлі процесів глобалізації та правової інтеграції. Все більшого значення набувають питання міжпарламентського співробітництва, обміну досвідом та впровадження кращих світових практик парламентської діяльності. Цими питаннями займаються впливові міжнародні організації, наприклад, Міжпарламентський Союз, Парламентська Асамблея Ради Європи, Парламентська Асамблея ОБСЄ та інші. Міжпарламентське співробітництво

складає важливий напрямок діяльності Верховної Ради України, свідомством чого є вже сама назва профільного комітету Верховної Ради Комітет з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва. Для поліпшення і координації співпраці з зарубіжними колегами створені депутатські групи Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з іноземними державами.

Взаємодія національних парламентів на міжнародній арені потребує інформаційного забезпечення, яке надається не тільки по лінії міжнародних парламентських організацій і об'єднань, але і шляхом створення спеціальних веб-платформ, які містять різноманітну інформацію про діяльність, проблеми та перспективи розвитку парламентів країн світу і визначають загальні тенденції розвитку інституту парламентаризму.

Портал AGORA позиціонує себе в якості «лідуючої глобальної платформи знань про парламентський розвиток». Його мета полягає у централізації і обміну знаннями про розвиток парламентаризму, а також розробці і демонстрації високоякісних ресурсів для підтримки парламентів і наданні відповідної інформації для політиків і академічних кіл [71].

Рішення про створення цього інформаційно-го ресурсу було прийнято у 2008 році під час Першої координаційної зустрічі донорів з питань парламентського розвитку, організованої Департаментом міжнародного розвитку Великобританії, Програмою розвитку ООН та Інститутом Світового банку. Запуск платформи відбувся у 2010 році у Національній асамблеї Франції під час Третьої координаційної наради донорів з питань парламентського розвитку. В подальшому (2013, 2017 і 2019 рр.) зміст платформи розширювався і поглиблювався. У листопаді 2020 року була запущена нова модернізована версія AGORA, яка включає три напрямки: 1) накопичення та обмін знаннями в сфері парламентаризму, 2) координація обміну досвідом і вироблення рекомендацій щодо кращих практик в сфері парламентської діяльності, 3) розробка та проведення електронних учбових курсів для парламентарів та парламентського персоналу з різноманітних проблем (клімат, гендерні питання, бюджети, взаємодія з громадянським суспільством).

Наукова аналітика зосереджена у віртуальній бібліотеці AGORA, яка містить унікальну колекцію документів, довідників, посібників та статей щодо розвитку парламентаризму. Загалом налічується більше 4600 найменувань з 51 галузі знань, які розподілені за тематичними рубриками. Наприклад, «Парламентські установи», «Парламенти, довкілля і зміна клімату», «Парламент і політика розвитку», «Парламенти і боротьба з корупцією», «Парламенти і вибори», «Прозорість в роботі парламентів» та інші. Крім віртуальної бібліотеки різноманітні інформаційні матеріали акумулюються на спеціалізованих внутрішніх порталах. Наприклад, «Кліматичний портал для парламентарів», або зовсім незвичний для так би мовити академічного парламентського співробітництва «Портал для парламентів про видобувну промисловість» (Extractive Industries Parliamentary Portal). На думку укладачів, видобувні сектори економіки пропонують можливості для сталого розвитку та скорочення бідності, але це вимагає більш ефективного управління. Отже метою цього порталу було «посилити роботу парламентів у видобувних галузях шляхом інформування, залучення та підключення всіх відповідних учасників для досягнення прозорого, відповідального та сталого парламентського управління сектором природних ресурсів» [83].

Аналогічний інноваційний підхід застосований при формуванні навчальних матеріалів (training toolkit) «Парламентська дія щодо гендеру та відновлюваної енергетики» (Parliamentary Action on Gender and Renewable Energy). Таку незвичну постановку проблеми автори обґрунтовують за певною логікою. Відновлювані джерела енергії можуть допомогти подолати розрив у доступі до енергії, стимулюючи скорочення бідності та розширення економічних можливостей жінок і дівчат. Жінок слід заохочувати до участі у виробленні політики в галузі енергетики на всіх рівнях управління – місцевому, субнаціональному та національному – щоб їхні погляди, проблеми та внески могли бути належним чином охоплені та інтегровані. Гендерно-чутлива енергетична політика може сприяти зміні соціальних очікувань щодо ролі жінок, поважаючи традиційне культурне ставлення до гендерних проблем. Таким

чином гендерно-чутливий підхід до енергетичних питань є обов'язком усіх депутатів. Значний прогрес у цій сфері можливий лише за широкої міжпартійної підтримки, яка вимагає узгоджених зусиль у створенні коаліцій [82].

Наведені факти свідчать, що міжнародний веб-портал AGORA є авторитетним чинником для формування уявлень міжнародної спільноти про процеси і події сучасного парламентсько-го розвитку. У зв'язку з цим викликає інтерес і зацікавленість питання присутності інформації про Україну і її парламентську систему, а також характер і зміст аналітичних матеріалів зарубіжних дослідників стосовно розвитку парламентаризму в Україні. В якості відповідей на такі питання дамо характеристику української проблематики, яка присутня на цьому міжнародному веб-порталі.

Перш за все звертає увагу присутність на порталі політико-правової аналітики українського походження. Це насамперед «Зелена книга українського парламентаризму», підготовлена у 2008 році українською громадською організацією Лабораторія законодавчих ініціатив при активній підтримці Проекту розвитку парламентаризму в Україні (Parliamentary Development Project for for Ukraine) Університету штату Індіана (США) [2].

Іншим прикладом може бути дослідження «Вартість політики в Україні» [71] проведене під керівництвом А. Мелешевича, відомого українського політолога, президента Національного університету Києво-Могилянська академія. У виданні аналізується корупційна складова парламентської практики до Революції гідності. Наявність цих досліджень в бібліотеці плат-форми AGORA – свідочтво їх актуальності і професійної якості.

У аналітичних матеріалах зарубіжних авторів стосовно сучасного українського парламентаризму можна виділити декілька напрямків. На-приклад, аналіз правозахисної діяльності Верховної Ради. Вона характеризується у виданні «Права людини і парламенти: посібник для парламентарів і штату парламентів», підготовленого Інститутом прав людини Міжнародної асоціації адвокатів (ІВАНРІ). Позитивні оцінки зусиллям по побудові парламентської системи захисту прав людини в Україні містяться у публікації «Зміцнення

спроможності парламенту для захисту та реалізації прав людини» [84]. Цей зведений звіт є результатом співпраці Вестмінстерського фонду демократії (WFD) та дослідницького проекту Оксфордського університету «Парламенти, верховенство права та права людини». Звіт базується на тематичних дослідженнях парламентів та парламентських комітетів з прав людини шести країн (Грузія, Македонія, Сербія, Уганда, Україна та Туніс). Щодо України, зокрема, зазначено: «Із шести досліджених парламентських комітетів з прав людини лише один (Україна) після публічних консультацій та обговорення, зокрема, з Національними установами з прав людини (НПЛ), публікує чітко визначену пріоритетну політику, яка вказує на питання прав людини, які вона пропонує визначити пріоритетам у своїй робочій програмі, та критерії, за якими вона буде оцінювати важливість питання прав людини при визначенні цих пріоритетів». Надані Україні рекомендації для удосконалення роботи ВРУ в сфері прав людини включають організацію дебатів щодо періодичних доповідей, представлених Урядом України до договірних органів ООН, тематичні запити з актуальних питань прав людини, наприклад, поводження з внутрішньо переміщеними громадянами через конфлікт на Сході України, розгляд нових поколінь прав людини, включаючи право на сталий розвиток та інші.

Конкретні пропозиції стосовно вдосконалення парламентської практики України з одночасним аналізом її недоліків містять такі видання, як «Уроки для України з досвіду парламентської опозиції Великобританії» та «Короткий огляд парламентського імунітету: прикладні дослідження у Вірменії, Україні і Гватемалі». Відносно останньої проблеми зазначено, що реформатори повинні застосовувати комплексні інституційні підходи до обмеження зловживання імунітетом, особливо в тому, що стосується корупції.

Після Помаранчевої революції, відмічається в роботі, відбувся перехід від підходів, орієнтованих на особистість або клієнтелу, до програмних стратегій, коли партії звертаються до виборців. Зміна системи голосування на парламентських виборах у період з 2006 по 2010 рр. забезпечила посилення контролю лідерів партій по відношенню до їхніх членів парламенту (депутатів).

Це дало змогу партійним елітам просувати більше програмних цілей, інвестувати в організаційний розвиток та стримувати розколи партій.

У позитивному ключі міжнародними експерт-ними колами були сприйняті кроки України до забезпечення транспарентності і демократичності роботи Верховної Ради. Свідомством цього став ви-пуск презентації на англійській мові «Плану дій відкритого парламенту для України», розроблений у ВРУ за участю українських правозахисних організацій з метою забезпечення прозорості діяльності ВРУ у відповідності з міжнародними стандартами [71].

Насамкінець відмітимо присутню в багатьох дослідженнях оцінку ВРУ як стабілізуючого фактору української політики, особливо в кризових ситуаціях.

Отже, наведені факти свідчать, що міжнародний веб-портал AGORA є авторитетним чинником для формування уявлень міжнародної спільноти про процеси і події сучасного парламентського розвитку. Використання його публікацій сприятиме більш чіткому розумінню і адекватній оцінці стану справ в сфері представницької демократії і здійснення народовладдя.

Висновки до розділу 2

1. Результати аналізу історичних джерел дають можливість українцям вбачати свою власну історію формування представницьких органів влади з періоду Скіфської держави. Щодо перших ознак парламентаризму, то тут варто погодитися з багатьма вітчизняними істориками, які ці ознаки вбачають у правовій системі Русі. Про формування парламентаризму на основі принципів подібних до сучасних класичних, то тут ми можемо вести дискусію з періоду Литовсько-Руської держави. В результаті проведеного дослідження автори даної публікації дійшли й другого висновку, а саме, висновку про те, що на всіх історичних етапах формування різноманітних державних утворень на території

сучасної України представницькі органи влади домінували і були завжди в жорсткій опозиції до індивідуальної влади царя, князя, короля, отамана, гетьмана, чи президента.

2. Ефективність парламентаризму як інституту демократії залежить не лише від законодавчого вноормування та офіційного оформлення парламентських процедур, а й їхньої імплементації у політичну практику шляхом інституціоналізації взаємозв'язків у системі вищих органів державної влади та всередині законодавчого органу, вироблення механізмів відкритих домовленостей, співпраці між різними політичними силами. На нашу думку, ефективним методом забезпечення стабільності парламенту має бути широке залучення громадських експертів, заінтересованих соціальних груп до розробки законопроектів, висновки яких будуть враховані не лише формально, а й змістовно.

3. Міжнародний веб-портал AGORA є авторитетним чинником для формування уявлень міжнародної спільноти про процеси і події сучасного парламентського розвитку. Використання його публікацій сприятиме більш чіткому розумінню і адекватній оцінці стану справ в сфері представницької демократії і здійснення народовладдя.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПАРЛАМЕНТАРЯ

3.1. Механізм функціонування та сучасні тенденції розвитку європейського парламентаризму

Життєздатність парламентаризму, як політичної ідеології Західної Європи, проявляється, насамперед, у полярних оцінках майбутнього парламентаризму в Європі і в усьому світі. З одного боку, спостерігається зростання песимістичних настроїв (одним з головних векторів є висновок про зниження владного впливу парламенту). Так, R.Elgie трактує «процес занепаду конституційного права і публічно-правової політики» як результат «зниження впливовості парламенту» [74]. Цій точці зору протистоїть діаметрально протилежна точка зору A.Erdem та A.Carkoglu, згідно з якою парламентаризм в Європі демонструє зовсім не історію занепаду, а, навпаки, історію розвитку [75].

Західноєвропейські парламенти ХХ ст. зуміли знайти власну нішу. Як не парадоксально, але хрестоматійна функція парламенту (законодавство і законодавчий процес) відіграє в цій ніші скромну роль. Йдеться, як мінімум, про три аспекти сучасного парламентаризму в Європі:

- 1) створення та ефективне функціонування механізмів контролю над центрами політичного і соціального панування;
- 2) оперативну парламентську реакцію на короткострокові і довгострокові політичні програми виконавчої влади;
- 3) особливу синергію в результаті взаємодії парламенту, як інституту, і засобів масової інформації у сфері підтримки режиму публічності, гласності та прозорості будь-якої активності публічної влади.

Сучасні дослідники зазначають, що «в політичну науку парламент увійшов як поняття, що відображає одну із сторін державної влади, а саме її законодавчу функцію, і констатує, тим самим, поділ влади в суспільстві». Інституційний підхід дозволяє трактувати парламент як «загальнодержавний представницький орган, одна з основних функцій якого в системі поділу влади полягає у здійсненні законодавчої влади». Ця функція зафіксована у сучасних конституціях переважної більшості країн світу. Загальнодержавний представницький орган може називатися по-різному: Парламент (Франція), Конгрес (США), Сейм (Латвія), Верховна Рада (Україна) та ін. [85].

Прихильники тези про занепад сучасного парламентаризму лише повторюють уже відомі тези великих критиків лібералізму Вони поєднують два логічно самостійні поняття парламенту:

- 1) парламент як інститут конституційного права;
- 2) парламент як політичний інститут. У контексті цього поєднання їх теза звучить приблизно так: «Оскільки сучасний парламент на Заході вже не претендує на провідну роль у політичному процесі, як в епоху дуалістичних монархій, то парламент вичерпав свій ресурс як інститут конституційного права» [76].

У цьому контексті виникає два запитання:

1. Чи претендував будь-коли парламент XVIII-XX ст. на провідну роль у політичному процесі?
2. Чи є така «претензія» структуроутворюючим елементом парламенту як конституційно-правової установи?

Важко знайти серйозні аргументи, які дозволили б відповісти на обидва питання позитивно. Що стосується першого питання, то абсолютно очевидно, що в умовах дуалістичної монархії парламент міг лише стримувати політику монарха, але в жодному разі не міг спрямовувати її. Що стосується другого питання, то, з одного боку, не можна заперечувати політичну природу парламенту, насамперед, як форму взаємодії різних політичних партій. З іншого боку, парламент все ж не є політичним клубом, а найважливішим елементом в

організаційно-правовому механізмі сучасної правової держави. Як конституційно-правова установа, парламент не належить сам собі і не може претендувати на монопольний статус у порівнянні з іншими конституційно-правовими установами (глава держави, уряд, судова система).

Отже, як конституційно-правова установа парламент не може претендувати «на провідну роль у політичному процесі». Тобто, на цю роль претендувати може хто завгодно, але політичний процес є боротьбою соціальних сил, результат якої неможливо заздалегідь передбачити без певної похибки. Звичайно, парламент, як вмістилище різних політичних партій, може брати участь у цьому процесі, але без будь-яких гарантованих результатів. Зовсім інша справа, коли мова йде про парламент як інститут у конституційно-правовій системі організації публічної влади. У цьому контексті роль парламенту переважно зводиться до ролі «незручного свідка», при якому органам виконавчої влади зручніше дотримуватися «правил пристойності», ніж порушувати їх. Таким чином, зовсім не пафос широкого політичного процесу визначає, на думку Y.A.Kim, сутність парламенту [78]. Природа парламенту втілена у так званій парламентській процедурі, яка носить багатоаспектний характер. Це не тільки законодавча процедура, але й процедура контролю, процедура бюджетування публічної влади, процедура політичної взаємодії парламентської більшості і парламентської опозиції.

На мові юристів термін «влада» набуває значення «компетенції». Іншими словами, компетенція це валюта, якою розраховуються між собою носії легальної влади. Саме категорія «компетенція» часто використовується прихильниками тези про абсолютний занепад парламентаризму в тому сенсі, що вся історія ХХІ ст. свідчить про глобальне зниження компетенції як за обсягом, так і за змістом парламенту на користь виконавчої влади. У цій складній ситуації парламент все більше перетворюється на машину формального голосування з будь-якого приводу.

З таким песимістичним прогнозом погано узгоджується те, що можна назвати Ренесансом парламентаризму в країнах Центральної і Східної Європи

після краху соціалістичної системи. Передумовою такого Ренесансу стало зникнення відомого принципу про провідну роль комуністичної партії у побудові держави і суспільства. Функції та прерогативи панівної партії перейшли до сфери компетенції парламенту як установи та організаційно-правової форми взаємодії, як мінімум двох політичних партій, з яких жодна вже не могла претендувати на статус «провідної сили суспільства і держави». Не випадково у сучасному континентальному Китаї не може бути й мови про класичний парламентаризм у західноєвропейському дусі, оскільки ніхто у Китайській Народній Республіці не відмінив провідну роль Комуністичної партії Китаю. Важливо також зазначити, що і до розпаду соціалістичної системи в Європі у більшості соціалістичних держав діяли парламенти, проте їх функції були формальними. Принцип провідної ролі комуністичної партії не дозволяв соціалістичним парламентам брати на себе вирішальну роль. Однак після «оксамитових» революцій постсоціалістичні парламенти відразу ж запрацювали у режимі класичного парламенту. У зв'язку з цим можна стверджувати, що форма парламенту визначає і зміст парламентської діяльності. Відповідно, матеріальні, змістовні чи політичні аспекти цієї діяльності завжди заздалегідь обмежуються конституційно-правовими рамками. Не випадково є лише два види позапарламентських партій: партії, які ще не пройшли у парламент, але хочуть стати парламентськими; та партії, які ніколи не пройдуть у парламент через їх маргінальну або радикальну ідеологію (антипарламентські партії). У будь-якому випадку точкою відліку, або масштабом класифікації діяльності політичної партії, слугує парламент як установа і інститут конституційного права.

Впливові голоси закликають до обережної оцінки переможного маршу парламентаризму по Центральній і Східній Європі. Зокрема, T.Louwerse вважає, що мова йде лише про «наздоганяючі революції» за класичними лекалами західноєвропейського парламентаризму. Відповідно, для розвитку парламентаризму у Західній Європі його «друга хвиля» у Центральній та Східній Європі принципового значення не має. Важливо зазначити, що нові демократії Центральної та Східної Європи могли б обрати не парламентаризм, а

президентську або напівпрезидентську модель державної влади, однак переважна більшість нових демократій обрали парламентський режим у його вузькому значенні [79]

Виняток становлять Польща та Україна, які з різних причин за модель свого посткомуністичного державного устрою взяли модель П'ятої республіки Франції, тобто напівпрезидентський режим. Для західноєвропейського парламентаризму це означає, що між західноєвропейською системою публічної влади у її загальних рисах і парламентаризмом, як публічно-правовою ідеологією і практикою, існує певна спорідненість. Тобто, прихильники антипарламентаризму так чи інакше будуть противниками загальноєвропейських цінностей, оскільки систему цих цінностей неможливо уявити без парламенту як установи та інституту конституційного права. У зв'язку з цим показна позиція Федерального конституційного суду Німеччини. Можна спостерігати пильну увагу суддів Федерального конституційного суду до Бундестагу і, в першу чергу, до парламентської процедури. Прихильники кризи парламентаризму P. Chaisty, N. Cheeseman та T. Power вбачають у цьому ще одне підтвердження їхньої тези [72]. Парламентське процесуальне право можна розглядати як певне обмеження свободи діяльності депутатів. Дисциплінування депутатів парламенту за допомогою суддівського права підвищує його ефективність без обмеження обсягу і традиційного змісту компетенцій парламенту, хоча Основний Закон 1949 р. наділяє їх таким повноваженням. Не можна звинувачувати Федеральний конституційний суд у тому, що він, посилюючи парламентське процесуальне право, прагнув урізати парламентські компетенції з метою посилення інших органів верховної політичної влади.

Навпаки, з самого початку існування Федеративної Республіки Німеччини існує стійка тенденція до розширення повноважень Бундестагу. Застереження парламентської компетенції (Bundestags vorbehalt) судьями Федерального конституційного суду, зазвичай, тлумачиться розширено, а застереження компетенції уряду, навпаки, вузько (Bundes regierungs vorbehalt). Застереження парламентської компетенції стало загальним правилом у відносинах парламенту

і уряду. Застереження ж компетенції уряду набуває статусу винятку, тобто допускається суддями Федерального конституційного суду лише в особливих, спеціально обумовлених випадках [80].

Крім застереження парламентської компетенції судді Федерального конституційного суду часто використовують теорію значущості (*Wesentlichkeits theorie*), відповідно до якої усі значні питання відносяться до компетенції парламенту, а не уряду. Відкритим, щоправда, залишається питання про взаємодію застереження парламентської компетенції і теорії значущості як один з одним, так і з застереженням урядової компетенції. Якщо парламент не скористався своїм застереженням і, відповідно, не включив у сферу своєї компетенції важливі питання суспільно-політичного життя, то на користь автоматичної субсидіарності урядової компетенції ніхто з органів вищої державної влади не бере на себе розгляд «значущого питання» (недопущення негативного конфлікту компетенції). При цьому депутати Бундестагу можуть помилково вважати питання «незначним», а канцлер і уряд можуть вважати, що в компетенцію уряду взагалі не входить проблема розмежування «значущих» і «менш значущих» питань. Проти автоматичної субсидіарності застереження урядової компетенції свідчить і той факт, що такий автоматизм завжди пов'язаний із ризиком подальшої інтервенції Федерального конституційного суду, в результаті чого вже прийняте урядом до розгляду питання в ході подальшого судового контролю буде визнане «значущим» і таким, що належить до компетенції відомства Бундестагу.

На противагу Парламенту Німеччини, Парламент Великобританії, як загальнонаціональний представницький орган, є триєдиною установою, що включає не тільки обидві палати, а й монарха, оскільки тільки наявність всіх трьох елементів формує у правовому сенсі британський парламент. Цей зв'язок пов'язаний із особливістю принципу розподілу влади. У системі державних органів Великобританії такий розподіл і фактично, і формально відсутній: монарх є невід'ємною частиною кожної з гілок влади.

Однією з політичних прерогатив монарха є його право скликати і розпускати парламент. Крім того, жоден закон не може набути юридичної сили без отримання королівської санкції, тобто без схвалення монархом [73].

Очолює парламент королева, проте, її роль носить в основному церемоніальний характер: на практиці вона традиційно діє згідно із рекомендаціями Прем'єр міністра та інших членів уряду. Контроль за діяльністю уряду є найважливішою функцією Палати громад. Парламентська відповідальність уряду – стрижень всієї системи контролю. У Великобританії існує система парламентарного (відповідального) правління. Це означає, що уряд формується з числа членів парламенту, несе відповідальність перед парламентом (у цьому випадку під парламентом розуміють тільки Палату громад) і у разі вотуму недовіри має піти у відставку. Уряд несе колективну відповідальність перед парламентом.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що сучасна Європа – це Європа парламентських демократій. Розвиток сучасних комунікаційних технологій і соціальних мереж підвищує важливість міжнародних громадських зв'язків як доповнення до традиційних контактів професійних дипломатів. Дане дослідження покликане сприяти кращому розумінню європейських парламентських традицій, зміцненню в майбутньому міжнародної безпеки і відносин України та Євросоюзу. Парламентаризм є результатом тривалого розвитку суспільних відносин, насамперед, у країнах Західної Європи. Водночас на сучасному етапі розвитку принципи та ідеї парламентаризму дедалі більше поширюються на інші держави європейського регіону. Це є наслідком загальноєвропейських соціальних та економічних проблем, які змушують європейське співтовариство вдаватися до постійної співпраці через відповідні міжпарламентські і парламентські механізми міжнародних міждержавних організацій країн Європи.

3.2. Шляхи удосконалення інституту парламентаря в Україні

Сьогодні український парламентаризм переживає системну кризу. Лише 5% громадян довіряють Верховній Раді як вищому державному органу влади. Це особливо небезпечно, якщо врахувати, що ми живемо в парламентсько-президентській республіці, де роль законодавчої установи є ключовою. В таких умовах проблема парламентської етики актуальна й злободенна. Цей термін у нас часто хибно трактують, зводячи його лише до боротьби за депутатську дисципліну. Насправді парламентська етика регулює весь комплекс законотворчої та іншої діяльності народних обранців. Йдеться не лише про бійки чи лайку у Верховній Раді, але й про відвідуваність засідань, особисте голосування, лобізм, конфлікт інтересів, політичну корупцію. Це складний вузол протиріч, які сьогодні підточують зсередини український парламентаризм. В результаті цього дії кожного депутата безпосередньо відображаються на іміджі парламенту та його спроможності виконувати свої функції [55].

Саме орієнтир України на вимоги ЄС у розбудові демократичної правової держави передбачає зміну цінностей і підходів, а також урахування особливостей парламентської етики в Україні. Це характеризується необхідністю формування гармонійного діалогу між державою та суспільством, а також етичного лідерства в системі органів публічного управління. Практична необхідність пошуку шляхів оптимізації інституту парламентаризму в Україні полягає в дослідженні етики парламентської діяльності, визначенні її особливостей в умовах розвитку демократичного суспільства.

Отже, процеси реформування парламентаризму потребують розроблення нової моделі професійної етики парламентаря, які будуть спиратися саме на цінності демократичної, правової і соціальної держави, професійну компетентність, на ефективність у рамках закону і посадових повноважень реалізації саме парламентських функцій. Ці виклики щодо етики парламентаря

будуть актуалізувати моральну складову частину його особистості та етичні засади парламенту як професійного інституту.

Щодо самого терміна «етика» (лат. *ethica* < дав.-гр. *ἠθική*, утворене від грец. *ἦθος* – «звичай»), то це наука, що вивчає мораль; філософська дисципліна, яка вивчає мораль, суспільні норми поведінки, звичаї. Термін також часто вживається як визначення норм поведінки, сукупності моральних правил певної суспільної чи професійної групи. Парламентська етика – це вид професійної етики, що регулює відносини, що виникають у ході законотворчої та іншої парламентської діяльності, а також позапарламентської діяльності, пов'язаної з виконанням функцій народного депутата [23].

Світовою практикою парламентаризму вироблено три основні моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту. Перша модель передбачає створення судового або квазісудового органу, який здійснює контроль за дотриманням депутатами норм етики у їх професійній діяльності. Труднощі, пов'язані із застосуванням цієї моделі, тобто будь-які порушення норм поведінки, призводять до відкриття кримінального провадження, що одночасно може призводити до порушення принципу парламентської недоторканності.

Друга модель спирається на саморегулювання парламенту. Вона передбачає створення спеціального парламентського комітету з питань етики депутатської діяльності, який повинен працювати зі звітністю, розслідуванням випадків можливої негідної поведінки та накладенням санкцій на парламентарів, підозрюваних у порушенні правил. Недоліком такої моделі регулювання є те, що вона перетворює членів парламенту на слідчих, суддів та присяжних замість того, щоб забезпечити їх існування як незалежного органу, який лише ратифікує рішення, прийняті незалежним суддею.

Третя модель поєднує у собі елементи перших двох. Нею передбачається створення незалежного спеціалізованого органу, який призначається та звітує перед парламентом. Цей орган розслідує справи та надає консультативну допомогу членам парламенту з питань, пов'язаних із застосуванням норм етики,

але санкції за їх порушення (у разі виявлення такого факту у ході розслідування) накладає спеціально скликаний комітет парламенту [15].

Як уже зазначалося, здебільшого сучасними вітчизняними дослідженнями у сфері парламентської культури та парламентської етики займалися В.А. Гошовська, за загальною редакцією якої разом з Ю.В. Баскаковою, О. Д. Брайченко, Т.Е. Василевською було видано підручник «Основи вітчизняного парламентаризму» [8], та Т.Е. Васильєва, яка у своїх роботах значну увагу приділила саме парламентській етиці. Нею були вироблені власні поняття етичного режиму депутатської діяльності та етичної інфраструктури депутатської діяльності.

Так, за визначенням Т.Е. Василевської, етичний режим депутатської діяльності – це сукупність етичних принципів депутатської діяльності та система механізмів, що забезпечують їх дотримання. Етична інфраструктура депутатської діяльності – це сукупність засобів, що використовуються для регулювання неналежної і заохочення належної поведінки депутатів [4]. Враховуючи міжнародний досвід розвитку парламентської етики, доходимо висновку, що в багатьох розвинених країнах світу парламентська етика, зокрема вирішення етичних питань, що є одними з найскладніших та важливіших, є основою для розбудови нових форм управління та врядування. Саме тому Україна сьогодні постала перед вирішенням питання посилення етичних засад парламенту, що відповідає також світовому вектору суспільного розвитку, адаптації до стандартів Європейського Союзу та гуманізації міждержавних відносин.

Етична поведінка депутатів – необхідний чинник справжньої демократизації політичного життя країни. Історично склалося, що членами парламентів стають люди різної освіти, досвіду та професії. Проте, потрапивши до парламенту, депутати повинні дотримуватися одних і тих же правил поведінки на робочому місці. Чіткі стандарти також допомагають об'єднати членів парламенту, дають їм змогу подолати очевидні політичні розбіжності та виробити почуття колегіальності. Стандарти можуть також підвищити престиж парламентської роботи, допомагаючи привернути до неї гідних осіб.

Введення кодексів поведінки для державних посадових осіб, які утверджують сумлінність, чесність і відповідальність, демонструє прихильність до країни, виконання й дотримання загально визнаних міжнародних стандартів і норм [23]. Етичні кодекси, або кодекси поведінки, існують як інструменти, покликані регулювати поведінку членів умовних професійних колективів. Вони вміщують і фіксують те, що ми сьогодні називаємо найкращими практиками. Ці практики мають на меті забезпечити гармонійне та ефективне функціонування індивіда в групі і водночас самої групи як об'єднання таких індивідів [17].

Етичні кодекси вважаються важливими засобами боротьби з корупцією та закритістю влади. Необхідність кодифікування основних етичних вимог до депутатів обумовлена потребами у зміцненні довіри громадян; забезпеченні ефективної депутатської діяльності; вдосконаленні відносин депутатської діяльності; уніфікації вимог до депутатів [4, с. 45]. Для того щоб відповісти на питання про те, що таке етичний кодекс, можна застосувати стратегію розбору того, з чого він складається і чим наповнений, тобто йдеться про структурний і тематичний аналіз [17, с. 5].

Дві головні теми, яких стосується кодекс етики, – це (анти)корупція і поведінка народних обранців на робочому місці, якщо ширше, то в публічному просторі. Щодо структури кодексу, то в ідеалі він повинен мати таку трійчасту будову:

- виклад етичних принципів;
- правила того, як інтерпретувати і застосувати ці принципи в професійному житті парламентарів;
- деталізована інструкція стосовно щоденної поведінки [17, с. 5].

Кодифікація та ухвалення норм поведінки для членів парламенту єдиним пакетом сьогодні є гарячою тенденцією. Україна внаслідок відомих історичних перипетій має відносно молодий демократичний парламент, тому навряд чи можна ставити під сумнів те, що має бути зроблено все можливе, щоби підтримати та вдосконалити його роботу. Про те, що це є одним із першочергових завдань для українського політикуму, свідчать як постійні скандали в стінах

Верховної Ради, якими рясніють сторінки преси, так і тотальна недовіра населення до самого інституту [17, с. 4].

В Україні сьогодні основні засади етичної поведінки парламентаря закріплені в Конституції України [29], законах України, зокрема Законах «Про статус народного депутата України» [46] та «Про запобігання корупції» [43], Регламенті Верховної Ради України [45]. Так, Конституція України разом із присягою народного депутата (стаття 79) закріплює юридичну відповідальність народного депутата за образу чи наклеп (стаття 80).

Певний засадний характер етичних принципів має стаття 8 Закону України «Про статус народного депутата України». Зокрема, у своїй діяльності народний депутат повинен дотримуватися загальновизнаних норм моралі, завжди зберігати власну гідність, поважати честь і гідність інших народних депутатів, службових та посадових осіб і громадян, утримуватись від дій, заяв та вчинків, що компрометують його самого, виборців, Верховну Раду України, державу. Законом України «Про запобігання корупції» встановлено декілька засад поведінки, таких як компетентність, ефективність та неупередженість. Однак усі ці принципи зводяться лише до одного поняття – «професіоналізм».

Окремого висвітлення потребує питання суспільних зобов'язань парламентарів та виконання цих зобов'язань у публічному просторі. Річ у тім, що у Регламенті Верховної Ради України (стаття 51) прописано, що якщо народний депутат виголошує образливі слова стосовно іншого народного депутата чи депутатської фракції (депутатської групи), і конфлікт на засіданні парламенту не було вичерпано, то за наявності письмового звернення від ображеного депутата чи фракції і відповідного висновку регламентного комітету Верховна Рада може ухвалити рішення про позбавлення народного депутата права брати участь у пленарних засіданнях (максимально в п'яти засіданнях). Щодо такої поведінки, наприклад, на комітетських засіданнях, комітетських слуханнях, прес-конференціях, брифінгах, а також на сторінках преси чи в мережі Інтернет у Регламенті нічого не говориться. Звідси впливають казуси, коли депутат не особливо дбає про зміст своїх висловлювань, наприклад, у прямому ефірі, але на

скарги від інших народних обранців чи обранок щодо його поведінки регламентний комітет як санкцію може запропонувати лише попередження [17, с. 7]. Верховна Рада потребує глибинних системних реформ, адже корінні позитивні зміни в країні можливі лише тоді, коли вища законодавча установа, яка їх продукує, є авторитетною, професійною та морально незаплямованою [55, с. 4].

Провівши дослідження нагальних проблем парламентської етики в Україні, ми доходимо таких висновків, що вітчизняна парламентська етика сьогодні перебуває в стані становлення та має вади відсутності сталої моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту, які вже виробили прогресивні європейські країни. З огляду на наведене чи не найголовнішим питанням реформування парламентської етики є, по-перше, вироблення нової моделі регулювання етичних норм поведінки парламентаря, по-друге, закріплення цієї моделі у зведеному єдиному нормативно-правовому акті, наприклад, етичному кодексі парламентаря. Зокрема, таке нормативне закріплення буде створювати систему стримування і противаг, оскільки разом із правами парламентаря будуть існувати чітко визначені законом обов'язки щодо дотримання належної поведінки та, як наслідок недотримання (відповідальність парламентаря). Ці фактори будуть психологічними стимулами в усуненні несумісних з європейськими стандартами парламентаризму видів поведінки парламентаря, таких як бійки, привселюдні образи опонентів, блокування роботи українського парламенту, корупційна складова частина. Крім того, на ставлення суспільства до найвищого державного органу може вплинути відкритість і підзвітність роботи парламенту, оскільки найголовнішим аргументом на користь впровадження етичного кодексу є довіра до парламенту. Сьогодні чи не основним завданням є подальше дослідження та впровадження у національне законодавство європейського досвіду у сфері парламентської етики із залучення думки, яка підлягає широкому обговоренню науково-експертного середовища за участю як провідних українських науковців, так і науковців з країн розвинутих європейських демократій, які мають позитивну практику щодо реформування

парламентської етики та шляхів подолання парламентської кризи, що в подальшому буде наслідком довіри суспільства до парламентарів.

3.3. Стратегія впровадження та чинники розвитку електронного парламентаризму в Україні

Концепція розвитку е-демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації, схвалена Кабінетом Міністрів України від 8.11.2017 р. № 797-р. [47], визначає е-демократію як форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування ІКТ у демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність і залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень. Тобто ідея розбудови держави і громадянського суспільства, трансформації політичної системи за допомогою технологій електронних комунікацій сприйнята.

Було задумано здійснити формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку е-демократії в нашій державі з метою зростання широкого долучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку самоорганізації та самоврядування, а також підвищити рівень довіри до суб'єктів владних повноважень; узгодити стандарти державної політики зазначеної сфери з міжнародними, зокрема європейськими, стандартами тощо.

Водночас справедливо зазначити, що формування нормативно-правової основи для функціонування електронної демократії в Україні розпочалося значно

раніше з початком правового забезпечення процесів інформатизації. Слід лише назвати прийняті закони України: «Про Національну програму інформатизації» (від 4.02.1998 р.), «Про електронні документи та електронний документообіг» (від 22.05.2003 р.), «Про електронний цифровий підпис» (від 22.05.2003 р.), «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (від 09.01.2007 р.), численні підзаконні нормативно-правові акти, спрямовані на виконання законодавчих положень у цій сфері суспільних відносин. Не слід відкидати й вітчизняні реалії, які є усталеними протягом тривалого періоду, підтверджені вітчизняними аналітиками, результатами спеціальних парламентських слухань [50].

Незважаючи на наявність значного потенціалу щодо впровадження сучасних ІКТ в усі сфери життєдіяльності держави і суспільства (закріплення основних принципів, завдань, стратегічних напрямів державної політики на законодавчому рівні, формування інституцій відповідної компетенції, ухвалення концепцій, програм, планів дій тощо), суспільний запит на таке впровадження, стан розбудови інформаційного суспільства та сфери ІКТ в Україні порівняно зі світовими тенденціями визнавалось недостатнім і таким, що не відповідає стратегічним цілям розвитку України. У передвоєнні роки на урядовому рівні, як відомо, стратегічними планами було визначено т. зв. цифровізацію, цифрову трансформацію (діджиталізацію) усіх сфер суспільних відносин, що стала, за висловом, «технологічним трендом», який зумовив активність процесів, про які йдеться.

Не вдаючись до детального правового аналізу задекларованих на концептуальному рівні цілей, завдань, на доцільність якого звертається увага науковців [16], зауважимо, що Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018–2020 рр., схваленою розпорядженням КМУ від 17.01.2018 р. № 67-р., було передбачено, зокрема, переведення до цифрового формату традиційних (офлайн) демократичних процесів в Україні, а до головних складових розвитку е-демократії разом із іншими (е-голосування, е-правосуддя, е-референдуми, е-консультації, е-петиції) віднесено е-парламент [48].

Впровадження ідей е-демократії, перспективи розвитку демократичних інститутів на основі використання ІКТ, можливі загрози їх застосування у відповідних процесах – такими, далеко невичерпними стали чинники актуалізації наукового дискурсу щодо проблематики, зокрема, оновлення вітчизняної теорії парламентаризму, формування концепції е-парламентаризму в Україні, дослідження засад, потенціалу функціонування парламенту України як представницького органу в умовах цифрової держави на засадах, безумовно, поєднання традиційних та електронних форм здійснення парламентської діяльності, вдосконалення чинного законодавства, правозастосовної практики.

Теоретико-методологічної інтерпретації потребує насамперед понятійний апарат основних категорій, інститутів в окресленій сфері. Першочергово це стосується понять «е-парламентаризм» та пов'язаного з ним – «е-парламент». Так, оглядовий аналіз спеціальної літератури свідчить, що, як правило, автори, висвітлюючи визначену ними проблематику е-парламентаризму, часто його використовуючи, не вдаються до розкриття його поняття на рівні дефініції, обмежуючись здебільшого переліком його основних ознак чи змістовою характеристикою. Показово, такими називають, зокрема, зв'язок із упровадженням законотворчої діяльності та законопроектної роботи на основі системи електронного документообігу [65].

Не розпочинаючи ґрунтового дискурсу, оскільки це тема самостійного дослідження, зауважимо, що при визначенні сутності, змісту, формулювання поняття такого явища, як «е-парламентаризм», зрозуміло, слід спиратись на характеристики ключової понятійної категорії – парламентаризм. Водночас у даному випадку йдеться про політико-правову категорію і доволі складне, багатовимірне явище, щодо якого у юридичній науці, як визнають, все ще не досягнуто загальноприйнятого розуміння його сутності.

Так, у теорії вітчизняного конституціоналізму енциклопедично закладена концепція парламентаризму як системи організації державної влади, для якої характерним є визнання провідної або суттєвої ролі парламенту у її здійсненні. Навчальною літературою, наприклад, парламентаризм визначається як

особливий конституційно-правовий режим, який забезпечується високим авторитетом парламенту в країні та виявляється в його спроможності ефективно забезпечувати народне представництво, своєчасно і якісно здійснювати законодавче регулювання всіх сфер життя в суспільстві й державі, утверджувати та гарантувати права і свободи людини і сприяти консолідації нації довкола ідеалів демократії та верховенства права [65]. Водночас необхідними є оновлені наукові узагальнення концепції функціонування парламентаризму в Україні.

Науково-теоретичною основою сучасних досліджень у цій царині наукових знань можуть слугувати також концептуальні, методологічні, прикладні підходи до проблем цифрової трансформації держави, значення, ролі в цих процесах ІКТ. Загальновизнано, що парламентська діяльність є відображенням процесів, що відбуваються в суспільстві, державі, показником рівня демократичності держави і розвитку громадянського суспільства, невід'ємною складовою його взаємодії із структурами публічної влади, чинником стабільності суспільного розвитку. Тому пошук механізмів удосконалення форм організації, функціонування Верховної Ради з метою підвищення ефективності її діяльності, відкритого і прозорого її характеру як представницького органу, єдиного органу законодавчої державної влади здійснювався і в період до повномасштабної російської війни проти України. На певному етапі, на думку багатьох фахівців, сталася деградація окремих вихідних засад конституціоналізму, параліч публічних правових механізмів, колапс у діяльності окремих конституційних інституцій, у тому числі криза парламентаризму.

Очевидно, діяльність Верховної Ради України в нових реаліях функціонування, рівень якості законодавчого процесу, виконання інших конституційних парламентських функцій і повноважень зазнав і тепер зазнає впливу як позитивних, так і негативних явищ нинішнього досить складного періоду державотворення, становлення громадянського суспільства. Сучасні тенденції усвідомлення потреби модернізації процесів формування та реалізації національної інформаційної політики, зумовленої багатьма чинниками: викликами гібридної війни, глобалізаційних процесів, потребою реалізації

поставлених стратегічних завдань, зокрема, цифровізації розвитку суспільних відносин та перебудови всієї системи комунікацій, виникненням нових каналів обміну інформацією, а ще впливом соціальних мереж на діяльність органів публічної влади у контексті їх комунікативної взаємодії з громадянським суспільством тощо, зумовили, в тому числі, електронну трансформацію українського парламентаризму.

У парламентській діяльності вже тривалий період активно впроваджувалися та використовувалися сучасні форми її інформаційного супровіду: розміщення на офіційному вебсайті Верховної Ради, вебсайтах парламентських комітетів у мережі Інтернет, застосування електронної пошти, діяльність парламентських теле- та радіомовлення, вебтрансляції парламентських сесій і засідань комітетів інших ЗМІ, онлайн опитування тощо. Однак, як обґрунтовується фахівцями, для розвитку українського е-парламенту характерно домінування односторонніх інформаційних сервісів: зокрема, відсутні такі поширені в європейській практиці інструменти, як доступ усіх зацікавлених осіб до пов'язаної із законодавчим процесом документації, можливість висловитися щодо того чи іншого законопроекту тощо. Успішне впровадження накреслених намірів значною мірою залежить від наявної політичної волі самої державної влади та належне фінансування нею відповідних механізмів їх реалізації.

Зокрема, на комплексне вирішення існуючих проблемних питань, у тому числі у сфері забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки, забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності виборцям, права громадян коментувати зареєстровані у Верховній Раді та є предметом громадського обговорення законопроекти, підвищення ефективності парламентських процесів, і була спрямована Стратегія електронного парламентаризму на 2018-2020 рр., розроблена і затверджена згідно з рекомендаціями Міжпарламентського союзу ЄС [44] щодо функціонування сучасних національних парламентів на базі застосування ІКТ для забезпечення ефективної роботи парламенту, прозорості, відкритості та підзвітності перед виборцями, налагодження діалогу між

парламентом і громадянами, забезпечення повного їх доступу до інформації про його діяльність тощо. Комплексне, системне використання ІКТ полегшує процеси законотворчості, здійснення представництва та нагляду за напрямом підвищення ефективності, імплементацію ідеї публічної участі та покращення іміджу політиків загалом і парламенту зокрема. Наголошувалось, що парламент має унікальне становище у використанні нових технологій для демонстрування відкритості та прозорості в управлінні, а також впливу на розвиток цифрової економіки і суспільства, оскільки він є єдиним органом законодавчої влади в Україні.

Акцент був поставлений, що саме з урахуванням реалізації заявлених положень електронний (цифровий) парламентаризм є однією з найбільш важливих та перспективних складових е-демократії.

Існує об'єктивна необхідність щодо аналізу ефективності результатів виконання визначених стратегічних планів, позитивних зрушень, а також недоліків передбаченої моделі, її відповідності вирішенню поточних завдань та визначенню оптимальних напрямів подальшого розвитку вищеназваних явищ, процесів. Мабуть, за сприятливіших умов можливо провести спеціальні парламентські слухання, практика проведення з предметом обговорення різноманітних питань функціонування інформаційної сфери яких у минулому була доволі регулярною і результативною. Практичним позитивним кроком до розбудови е-демократії, втілення стратегії електронного парламентаризму в Україні став, зокрема, Закон «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо вдосконалення електронної форми документообігу у Верховній Раді України» від 16.01.2020 р., № 469-IX [40].

Хоча названий попередньо стратегічний документ переважним сенсом діяльності Верховної Ради з реалізації планів щодо розвитку е-парламентаризму назвав поліпшення якості законотворчого процесу та ефективної взаємодії всіх суб'єктів цього процесу, даний законодавчий акт, встановлюючи електронну форму парламентського документообігу як основну (за деякими винятками), його положення спрямовані насамперед на удосконалення всіх парламентських

процедур, законодавчої діяльності, забезпечення вільного та безоплатного доступу до бази даних нормативно-правової інформації на офіційному вебсайті. Так, найбільш структурований, нормативно впорядкований напрям здійснення інформаційного забезпечення законотворчого процесу вже тривалий період формується у самостійний вид парламентської діяльності – інформаційний, окрему важливу функцію із забезпечення громадян публічною інформацією та їх залучення до цього процесу, що здійснюється завдяки широкому застосуванню ІКТ [31] чи, додамо, комунікативну функцію Верховної Ради. Особливо, якщо враховувати, як обґрунтовується фахівцями, у більшості сучасних концептів парламентаризму увага приділяється феномену довіри до політичної системи в цілому та представницьких органів зокрема.

Підсумовуючи рівень розвитку е-парламенту в Україні, фахівці також обґрунтовують, що він відповідає сучасним міжнародним тенденціям і вимогам. Цей висновок підтверджується і сьогодні, коли Верховна Рада в умовах воєнного стану здійснює свої функції і повноваження, в тому числі й законодавчі, використовуючи попередні напрацювання у сфері застосування ІКТ у парламентській роботі. Нещодавно Голова Верховної Ради України Р. Стефанчук озвучив своє бачення того, як зміниться діяльність парламенту після війни. Зокрема, він сказав, що (тезово): діджиталізація є тим, що задає ритм парламентській діяльності; формат пленарних засідань має бути готовим до віддаленої роботи: система дистанційного голосування дасть змогу зберегти працездатність Верховної Ради у разі будь-якої надзвичайної ситуації, для чого потрібні й законодавчі зміни, і належне технічне забезпечення. А ще наголосив: «Війна, як хвороба, вказує на слабкі місця, на які варто звернути увагу. Передусім треба посилити безпеку у кібер- та інформаційному просторі, забезпечуючи кожного громадянина та міжнародних партнерів доступом до українського законодавства, безперебійність оновлення даних на офіційному вебсайті». Такими, безумовно, не вичерпними можна назвати чинники, що підвищують значущість і практичну доцільність теоретико-прикладних досліджень окресленої різновекторної проблематики.

Отже, на майбутнє одним із провідних факторів ефективності функціонування парламентаризму, його складової представницької демократії, очевидно, є підтвердження важливої ролі парламенту у вирішенні проблем, викликів, що постають перед суспільством, державою, запровадження дієвих інституційних механізмів, які б відповідали аналогічним міжнародно-правовим механізмам провадження відкритості й прозорості діяльності державних органів, парламентської діяльності. Серед шляхів досягнення стратегічних намірів – подальша розбудова е-парламентаризму в Україні, удосконалення інформаційно-комунікаційної діяльності Верховної Ради, зокрема, на предмет доступу до публічної інформації, залучення громадян до законотворчого процесу у форматі е-парламенту. Нарешті, доктринально і методологічно заявлена проблематика потребує подальшого поглибленого осмислення, вироблення відповідних науково-практичних рекомендацій.

Висновки до розділу 3

1. Розвиток сучасних комунікаційних технологій і соціальних мереж підвищує важливість міжнародних громадських зв'язків як доповнення до традиційних контактів професійних дипломатів. Дане дослідження покликане сприяти кращому розумінню європейських парламентських традицій, зміцненню в майбутньому міжнародної безпеки і відносин України та Євросоюзу. Парламентаризм є результатом тривалого розвитку суспільних відносин, насамперед, у країнах Західної Європи. Водночас на сучасному етапі розвитку принципи та ідеї парламентаризму дедалі більше поширюються на інші держави європейського регіону. Це є наслідком загальноєвропейських соціальних та економічних проблем, які змушують європейське співтовариство вдаватися до постійної співпраці через відповідні міжпарламентські і парламентські механізми міжнародних міждержавних організацій країн Європи.

2. Вітчизняна парламентська етика сьогодні перебуває в стані становлення та має вади відсутності сталої моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту, які вже виробили прогресивні європейські країни. З огляду на наведене чи не найголовнішим питанням реформування парламентської етики є, по-перше, вироблення нової моделі регулювання етичних норм поведінки парламентаря, по-друге, закріплення цієї моделі у зведеному єдиному нормативно-правовому акті, наприклад, етичному кодексі парламентаря. Зокрема, таке нормативне закріплення буде створювати систему стримування і противаг, оскільки разом із правами парламентаря будуть існувати чітко визначені законом обов'язки щодо дотримання належної поведінки та, як наслідок недотримання (відповідальність парламентаря). Ці фактори будуть психологічними стимулами в усуненні несумісних з європейськими стандартами парламентаризму видів поведінки парламентаря, таких як бійки, привселюдні образи опонентів, блокування роботи українського парламенту, корупційна складова частина.

3. Одним із провідних факторів ефективності функціонування парламентаризму, його складової представницької демократії, очевидно, є підтвердження важливої ролі парламенту у вирішенні проблем, викликів, що постають перед суспільством, державою, запровадження дієвих інституційних механізмів, які б відповідали аналогічним міжнародно-правовим механізмам провадження відкритості й прозорості діяльності державних органів, парламентської діяльності. Серед шляхів досягнення стратегічних намірів – подальша розбудова е-парламентаризму в Україні, удосконалення інформаційно-комунікаційної діяльності Верховної Ради, зокрема, на предмет доступу до публічної інформації, залучення громадян до законотворчого процесу у форматі е-парламенту. Нарешті, доктринально і методологічно заявлена проблематика потребує подальшого поглибленого осмислення, вироблення відповідних науково-практичних рекомендацій.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі сформовано ряд теоретичних, методичних і практичних положень щодо розкриття теоретико-методологічних засад дослідження парламентаризму та визначення напрямів його удосконалення. Основні результати дослідження знайшли відображення у висновках і пропозиціях в контексті визначених у роботі мети і завдань.

1. Визначено наукові підходи до вивчення поняття парламентаризму. Встановлено, що парламентаризм, який уособлює представницькі принципи управління державами, що історично обумовлені, є наслідком суспільно-політичного розвитку країн світу. Його становлення пов'язане із формуванням державності. Він пройшов декілька етапів. Перший етап умовно можна назвати передісторією. Парламентаризм з'явився на ранніх етапах історії соціального буття людських спільнот. Другий етап розвитку парламентаризму можна пов'язувати з кінцем XVII – кінцем XVIII ст., коли його ідеї знайшли своє відображення в державно-правовій практиці, в писаних конституціях кінця XVIII ст., де було закріплено принцип верховенства парламенту. Це стало початком розвитку парламентаризму в сучасному його розумінні. Третій період розвитку парламентаризму охоплює XIX ст., коли на конституційній основі парламент формується як державний інститут у більшості країн, які існували в той час. Четвертий період розвитку парламентаризму охоплює XX ст. і характеризується його утвердженням як системи взаємодії держави і суспільства. Відбувся ренесанс парламентаризму в сучасних умовах у різних формах і з різними темпами, з різними особливостями різних країн.

2. Розкрито парламентаризм і його складові у сучасній науці. Таким чином, парламентаризм фактично є системою державної влади, яка, зокрема, характеризується наявністю виключної ролі парламенту як представницького органу інтересів різних верств суспільства й інститутом, що гарантує обмеження узурпації влади у державі за допомогою реалізації своїх виключних функцій. При

цьому зміст поняття “парламентаризм” фактично реалізується у формі організації системи державної влади, формуванні органів, їх підзвітності та підконтрольності, недопущення узурпації влади жодною з гілок і фактичне втілення інтересів громадян у безпосередній діяльності, а отже, реалізація парламентаризму у державі. При цьому характерними ознаками парламентаризму можна визначити: а) наявність парламенту, а скоріше представницького органу, який займає пріоритетне становище серед інших органів держави, здійснює захист прав і свобод людини і громадянина та законодавчу функцію, інші виключні, належні тільки парламенту функції; б) чіткий розподіл влади із пріоритетом законодавчої та чітким обмеженням узурпації влади, особливо з боку виконавчої влади, з метою її обмеження, фактично контроль парламенту за виконавчою владою у такому сенсі; в) обмеження державної влади, попередження її узурпації; г) угода із суспільством, засіб налагодження діалогу через наявність ефективного парламенту, здатного дійсно виконувати поставлені законодавчі та парламентські контрольні функції у системі державної влади; г) реалізація інтересів громадян через ухвалення законодавства, яке відображає реальні потреби суспільства; д) здійснення функції захисту прав і свобод людини та громадянина шляхом ефективного здійснення повноважень омбудсмена. Зі свого боку складовими парламентаризму можна визначити як опосередковані, тобто ті, які є засадничими для формування парламентаризму – народовладдя, установча влада народу, суверенітет влади народу; механізм реалізації влади народу; вибори як форма реалізації представницької влади; та безпосередні, які становлять та розкривають безпосередній зміст парламентаризму – державна влада; узурпація, обмеження державної влади; парламент та його діяльність у системі парламентаризму, конституційно-правова відповідальність як гарантія парламентаризму.

3. Розглянуто парламентаризм як втілення народного суверенітету. З’ясовано, що парламентаризм, який за своєю природою має бути формою реалізації народного суверенітету, завжди перебуває в «зоні ризику», – поглинання інших суб’єктів, – претендентів на верховенство, як-то: партійної та

міністерської бюрократії, наслідком чого є ізолювання народу від влади, узурпація його природного права на владу вузьким колом партійної та міністерської номенклатури та втілення в державну політику власних інтересів під виглядом всенародних та на шкоду останнім. Подолати такі негативні тенденції виключно юридичними засобами неможливо, бо справжній, істинний, парламентаризм – це і відповідний рівень політичної і правової культури. З іншого боку, і якість юридичних засобів є відображенням певного культурного рівня суспільства і особливо правлячої еліти. Усвідомлення цього провладною елітою вже є кроком на шляху до парламентаризму в Україні.

4. Проаналізовано генезу парламентаризму в Україні. Отже, результати аналізу історичних джерел дають можливість українцям вбачати свою власну історію формування представницьких органів влади з періоду Скіфської держави. Щодо перших ознак парламентаризму, то тут варто погодитися з багатьма вітчизняними істориками, які ці ознаки вбачають у правовій системі Русі. Про формування парламентаризму на основі принципів подібних до сучасних класичних, то тут ми можемо вести дискусію з періоду Литовсько-Руської держави. В результаті проведеного дослідження автори даної публікації дійшли й другого висновку, а саме, висновку про те, що на всіх історичних етапах формування різноманітних державних утворень на території сучасної України представницькі органи влади домінували і були завжди в жорсткій опозиції до індивідуальної влади царя, князя, короля, отамана, гетьмана, чи президента.

5. Досліджено специфіку парламентаризму як інституту демократії у сучасній Україні. Визначено, що ефективність парламентаризму як інституту демократії залежить не лише від законодавчого вноормування та офіційного оформлення парламентських процедур, а й їхньої імплементації у політичну практику шляхом інституціоналізації взаємозв'язків у системі вищих органів державної влади та всередині законодавчого органу, вироблення механізмів відкритих домовленостей, співпраці між різними політичними силами. На нашу думку, ефективним методом забезпечення стабільності парламенту має бути широке залучення громадських експертів, заінтересованих соціальних груп до

розробки законопроектів, висновки яких будуть враховані не лише формально, а й змістовно. Доцільною в забезпеченні нормативного консерватизму видається і двопалатна структура парламенту. Також оптимізація функціонування парламентаризму як інституту демократії можлива лише в контексті подальшого інституційного розвитку політичної системи в Україні та окремих її складових, зокрема політичних партій, виборів, чіткого встановлення меж повноважень вищих органів державної влади, встановлення конструктивного взаємозв'язку між Президентом і парламентом.

6. Розглянуто інформаційно-аналітичні ресурси щодо розвитку сучасного парламентаризму. Встановлено, що міжнародний веб-портал AGORA є авторитетним чинником для формування уявлень міжнародної спільноти про процеси і події сучасного парламентського розвитку. Використання його публікацій сприятиме більш чіткому розумінню і адекватній оцінці стану справ в сфері представницької демократії і здійснення народовладдя.

7. Розглянуто механізм функціонування та сучасні тенденції розвитку європейського парламентаризму. З'ясовано, що сучасна Європа – це Європа парламентських демократій. Розвиток сучасних комунікаційних технологій і соціальних мереж підвищує важливість міжнародних громадських зв'язків як доповнення до традиційних контактів професійних дипломатів. Дане дослідження покликане сприяти кращому розумінню європейських парламентських традицій, зміцненню в майбутньому міжнародної безпеки і відносин України та Євросоюзу. Парламентаризм є результатом тривалого розвитку суспільних відносин, насамперед, у країнах Західної Європи. Водночас на сучасному етапі розвитку принципи та ідеї парламентаризму дедалі більше поширюються на інші держави європейського регіону. Це є наслідком загальноєвропейських соціальних та економічних проблем, які змушують європейське співтовариство вдаватися до постійної співпраці через відповідні міжпарламентські і парламентські механізми міжнародних міждержавних організацій країн Європи.

8. Розкрито шляхи удосконалення інституту парламентаря в Україні. Провівши дослідження нагальних проблем парламентської етики в Україні, визначено, що вітчизняна парламентська етика сьогодні перебуває в стані становлення та має вади відсутності сталої моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту, які вже виробили прогресивні європейські країни. З огляду на наведене чи не найголовнішим питанням реформування парламентської етики є, по-перше, вироблення нової моделі регулювання етичних норм поведінки парламентаря, по-друге, закріплення цієї моделі у зведеному єдиному нормативно-правовому акті, наприклад, етичному кодексі парламентаря. Зокрема, таке нормативне закріплення буде створювати систему стримування і противаг, оскільки разом із правами парламентаря будуть існувати чітко визначені законом обов'язки щодо дотримання належної поведінки та, як наслідок недотримання (відповідальність парламентаря). Ці фактори будуть психологічними стимулами в усуненні несумісних з європейськими стандартами парламентаризму видів поведінки парламентаря, таких як бійки, привселюдні образи опонентів, блокування роботи українського парламенту, корупційна складова частина. Крім того, на ставлення суспільства до найвищого державного органу може вплинути відкритість і підзвітність роботи парламенту, оскільки найголовнішим аргументом на користь впровадження етичного кодексу є довіра до парламенту. Сьогодні чи не основним завданням є подальше дослідження та впровадження у національне законодавство європейського досвіду у сфері парламентської етики із залучення думки, яка підлягає широкому обговоренню науково-експертного середовища за участю як провідних українських науковців, так і науковців з країн розвинутих європейських демократій, які мають позитивну практику щодо реформування парламентської етики та шляхів подолання парламентської кризи, що в подальшому буде наслідком довіри суспільства до парламентарів.

9. Визначено стратегію впровадження та чинники розвитку електронного парламентаризму в Україні. Отже, на майбутнє одним із провідних факторів ефективності функціонування парламентаризму, його складової представницької

демократії, очевидно, є підтвердження важливої ролі парламенту у вирішенні проблем, викликів, що постають перед суспільством, державою, запровадження дієвих інституційних механізмів, які б відповідали аналогічним міжнародно-правовим механізмам провадження відкритості й прозорості діяльності державних органів, парламентської діяльності. Серед шляхів досягнення стратегічних намірів – подальша розбудова е-парламентаризму в Україні, удосконалення інформаційно-комунікаційної діяльності Верховної Ради, зокрема, на предмет доступу до публічної інформації, залучення громадян до законотворчого процесу у форматі е-парламенту. Нарешті, доктринально і методологічно заявлена проблематика потребує подальшого поглибленого осмислення, вироблення відповідних науково-практичних рекомендацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш Ю. Установча влада народу як конституційний феномен. *Право України*. 2009. № 11. С. 79
2. БІЛА КНИГА» українського парламентаризму (Концепція змін до законодавчих актів України щодо підвищення ефективності функціонування ВРУ). URL: <https://parlament.org.ua/2010/04/02/white-book-for-ukr-parlament/>
3. Вайз Ч. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду. К. : Абрис, 2000. 414 с.
4. Василевська Т.Е. Етика та етикет у депутатській діяльності : навчальний посібник. Київ : Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» ; Відкрита вища школа політичного лідера, 2011. 113 с.
5. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 р. № 396-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Tex>
6. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії і практики. Чернівці: Рута, 2008. 484 с
7. Госепат Ш., Ломан Г.Г. Філософія прав людини. Київ: Ніка-Центр, 2012. 320 с
8. Гошовська В.А. Основи вітчизняного парламентаризму : підручник для студентів вищих навчальних закладів : у 2 т. Київ : НАДУ, 2012. Т. 1. 464 с. ; Т. 2. 340 с
9. Григор'єв В. Витоки станово-представницької системи влади та процес її запровадження на українських землях Великого князівства Литовського (XV – XVI ст.) // *Український історичний збірник* (2002) / Головний редактор В.Смолій, заступник головного редактора Т Чухліб. Вип. 5. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. 458 с.
10. Гусарєв С., Тихомиров О. Теорія держави та права: навчальний посібник. К.: Освіта України, 2017. 38 с.

11. Даниленко В. Особливості радянського парламентаризму в Україні (друга половина ХХ ст.). Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2020. Вип. 36. С. 88-125
12. Данильян О.Г. Філософія права: підручник. Харків: Право, 2014. 207 с
13. Декларація про державний суверенітет України: прийнята Верховною Радою Української РСР 16 лип. 1990 р. Київ, 1990. 8 с
14. Денисенко А.П. Адміністративно-правові основи громадського контролю у сфері державного управління: теорія і практика: монографія. Київ, 2018. 411 с.
15. Динник І.В. Депутатська етика для парламентарів: європейський досвід та Україна. Парламентські читання : матеріали П'ятої щорічної міжнародної конференції (30 жовтня 2015 року). Київ, 2015.
16. Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. Інформація і право. 2019. № 1(28). URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_12.pdf
17. Етичний кодекс парламентаря: структура, зміст, тематика. Реалії та пропозиції для України / Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ, 2017. URL: http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Code-of-Conduct_Analytical-report.pdf
18. Євдокимов В.В. Правові засади системи парламентаризму Австро-Угорщини, та особливості її реалізації в Галичині. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2018. № 5(17). С.18-20
19. Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: Навч. посібник. Х.: Право, 2007. 280 с
20. Журавльова Г.С. Конституційні засади становлення і розвитку парламентаризму в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 16 с

21. Журавський В.С. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму”: автореф. дис. д-ра. юрид. наук: на здобуття наук. ступеня д.ю.н. за спец. 12.00.01; 12.00.02. Одеська Національна юридична академія. Одеса, 2021. 38 с.

22. Зеленько Г.І. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь. Київ: ППіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 164 с

23. Когут А.М., Савчук О.В. Етичне та правове регулювання поведінки парламентарів: міжнародний досвід та пропозиції для України (Policy Paper). URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28800.pdf>

24. Кодекс належної практики у виборчих справах: керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії від 18 жовтня 2002 р. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf

25. Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/17002>

26. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

27. Кондратюк С.В., Процик В.М. Категорія «Традиція парламентаризму» в українській історико-правовій науці // Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти): матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції / Наук. Інтернет-конференції. Вип. 4 /Терлюк І.Я. (укладач) / ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2015. 138 с

28. Конституційні акти України, 1917-1920. Київ, 1992

29. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

30. Копейчиков В.В. Основи конституційного права України. Київ, 2007. 565 с.
31. Корж І. Ф. Розвиток електронного парламентаризму як ознака подальшої демократизації держави. Інформація і право. 2018. № 3(26). С. 60
32. Криховецький І.З. Парламентаризм як наслідок австрійської інкорпорації Західноукраїнських земель. Науковий вісник публічного приватного права. Випуск 5, том 2. 2021. С. 3-8
33. Майданник О.О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.02. – конституційне право. Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2008. 39 с
34. Максакова Р. Конституційно-правові проблеми організації та реалізації установчої влади в Україні. Класичний приватний університет. 2012. С. 98–101
35. Мироненко О.М. Історія Конституції України. Київ, 2007. 157 с.
36. Омельченко Н.Л. Конституційно-правові основи законодавчої функції Верховної Ради України: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2011. 16 с
37. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р.). URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnostivlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralnioriientatsii-gromadian-liutyi-2020r>
38. Погорєлова А.І. Актуальні проблеми взаємодії держави і суспільства в контексті розвитку культури парламентаризму в Україні. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2016. Вип. 19. С. 104-107
39. Про адміністративні процедури: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
40. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо вдосконалення електронної форми документообігу у Верховній Раді України:

Закон України від 16.01.2020 № 469-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-20#doc_info

41. Про внесення змін до ст. 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України: Закон України від 3.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20>

42. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26 січня 2021 р. № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>

43. Про запобігання корупції : Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

44. Про затвердження Стратегії електронного парламентаризму на 2018–2020 роки: Розпорядження Голови Верховної Ради України від 05.07.18 р. № 278. URL: <https://ips.ligazakon.net/doc>

45. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. № 14–15, № 16–17. Ст. 133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>

46. Про статус народного депутата України : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 3. Ст. 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>

47. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 № 797-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#doc_info

48. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#doc_info

49. Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України: Закон України від 19.12.2019 № 400-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-20#doc_info

50. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» від 31 березня 2016 р., № 1073-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 17. Ст. 191

51. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України) від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002. URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog>

52. Сердюк О., Яковюк І. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум. Право. 2017. 292 с.

53. Скопненко О.І., Цимбалюк Т.В. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень. К.: Довіра, 2006. 789 с

54. Скрипнюк О. Теоретичні підходи до розгляду поняття “народний суверенітет”. Актуальні проблеми політики. 2015. № 56. С. 84

55. Сулова І.М., Флурі Ф., Будрак В.О. Парламентська етика в Україні. Реалії, потреби, перспективи. Женева ; Київ : Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, 2017

56. Тараненко М.Г. Запорозька Січ – зародок української козацької держави. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3(19) 2013. С. 112-122.

57. Тацій В. Я., Святоцький О.Д., Страхов М.М. Історія держави і права України: академічний курс. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2020. Т.І. 580 с

58. Тейлор, А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2012. 267 с

59. Тільки через свого генпрокурора. Що не так зі зняттям недоторканності від «Слуги народу». URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/12/18/7235261/>

60. Тополевський Р., Федіна Н., Теорія держави і права: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 35 с.

61. Турборежим суттєво не вплинув на кількість ухвалених законів – моніторинг роботи Ради IX скликання. URL: https://dt.ua/POLITICS/turborezhim-suttievo-ne-vplinuiv-na-kilkistuhvalenih-zakoniv-monitoring-roboti-radi-ix-sklikannya-339080_.html
62. Ухач В.З. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор, 2011. 378 с
63. Футей Б. Становлення правової держави: Україна 1991-2001 рр. К.: Юрінком Інтер, 2021. 288 с
64. «Хвороба популізму»: активісти перевірили, як депутати виконують обіцянки. Слово і діло. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%85%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1>
65. Черкас О. Г. Взаємодія Верховної Ради України з місцевими Радами: інформаційно-комунікаційний аспект. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. № 2 (25). С. 226–234
66. Шемшученко Ю.С. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 350 с
67. Шемшученко Ю.С. Теоретична засади розвитку українського парламентаризму. Право України, 2008. № 1. С.17-20
68. Щербанюк О. Народний суверенітет у теорії політико-правових вчень: історична школа, книга І. К.: Логос 2013. 159 с
69. Ющик О.І. До питання методології пізнання законодавчого процесу в Україні. Право України. 2009. № 10. С.89-99
70. Ющик О.І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. 2007. 192 с
71. AGORA. Portal for Parliamentary Development. URL: <https://www.agora-parl.org/>
72. Chaisty, P., Cheeseman, N. & Power, T. Rethinking the ‘presidentialism debate’: conceptualizing coalitional politics in crossregional perspective. Democratization. 2021. № 21(1). P. 72-94

73. Cheibub J.A., Elkins Z., Ginsburg T. Beyond Presidentialism and Parliamentarism. *British Journal of Political Science*. 2020. № 44(03). P. 515-544.
74. Elgie R. *Political Leadership: A Pragmatic Institutional Approach*. London, UK: Palgrave Macmillan. 2018.
75. Erdem A., Carkoglu A. Presidents Shaping Public Opinion in Parliamentary Democracies: A Survey Experiment in Turkey. *Political Behavior*. 2018. № 40. P. 371–393.
76. Ganghof S. A new political system model: Semi-parliamentary government. *European Journal of Political Research*. 2017. № 57(2). P. 261-281
77. Goshovska V., Danylenko L., Dudko I., Makarenko L., Maksimentseva N. Formation of political leaders in countries of democratic transit: experience for Ukraine. *Laplace em Revista*. 2021. № 7. P. 384-398
78. Kim Y.A. Troubled Marriage? Divided Minority Government, Cohabitation, Presidential Powers, President-Parliamentarism and Semi-Presidentialism. *Government and Opposition*. 2015. № 50(4). P. 652-681
79. Louwse, T. Unpacking “positive” and “negative” parliamentarism. Paper presented at the workshop “The Evolution of Parliamentarism and Its Political Consequences” of the European Consortium of Political Research. Salamanca. 2014. № 10-15. P. 18.
80. Molder, M. (2014). Coherence of Coalition Governments Across Types of Parliamentarism. Paper prepared for the 2014 ECPR Joint Sessions of Workshops in panel “The Evolution of Parliamentarism and its Political Consequences”. Central European University, 21
81. *Parliamentarism and Democratic Theory. Historical and Contemporary Perspectives* / edited by Kari Palonen and José María Rosales. Verlag Barbara Budrich, Opladen and Toronto, 2015. 240 p
82. *Parliamentary Action on Gender and Renewable Energy. Modul 1. Introduction*. URL: http://old.agora-parl.org/toolkit/gender/module1_1
83. *Parliaments & Extractive Industries*. URL: <http://old.agora-parl.org/extractives/about>

84. Strengthening parliamentary capacity for the protection and realisation of human rights. Editors Brian Chang and Graeme Ramshaw. Westminster Foundation for Democracy (WFD), 2017. 51 p.

85. Young, Hun Kim (2020). Semi-presidential systems can provide democratic benefits for new democracies, but only if there are effective checks on presidential power. URL: https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2014/09/03/semi-presidential-systems-can-provide-democraticbenefits-for-new-democracies-but-only-if-there-are-effective-checks-on-presidential-power/?utm_source=feedburner&utm